

EMLÉKEZETKONSTRUKCIÓK PIPÁS PISTA NEMVÁLTOZTATÁSÁRÓL ÉS GYLKOSSÁGAIRÓL

DOI: 10.18030/socio.hu.2015.1.28

ABSZTRAKT

Az 1930-as évek elején, az Alföldön egy családi perpatvar alkalmával az intézkedő csendőrök olyan fenyegetésekről értesültek, ami miatt eljárást indítottak egy tíz évvel korábban történt öngyilkosság ügyében. Kiderült, hogy az első világháború után egy magát Pipás Pistának nevező, férfiként élő nő akasztott fel olyan férfiakat, akiktől saját családjuk kívánt megszabadulni. E bűnügyek révén arra keressük a választ, hogy a bűnnek van-e emlékezete, és amennyiben van, ez pontosan miben érhető tetten. Többféle – társadalmi, kulturális és kriminológiai – szempont figyelembevételével készült vizsgálatunk arra hívja föl a figyelmet, hogy Pipás egyedisége ellenére az ügy sok szempontból jól illusztrálja a korabeli női szerepváltozásokat is, amelyek során a nők nem csak azt sajátíthatták el, hogyan birkózzanak meg a férfiak relatív hiányával, de adott esetben át is vehették a maszkulin szerepeket. A tanulmány az eredeti bűnügyi iratok, valamint korábbi interpretációk – köztük elsősorban Szabó László, egykori bűnügyi újságíró és Ember Judit, dokumentumfilm-rendező megközelítései – alapján a Pipáshoz kötődő gyilkosságsorozat emlékezetének felfejtésével a bűnemlékezet feltárásához kíván hozzájárulni.

Kulcsszavak: Pipás Pista, nemi határ-áthágás, társadalomtörténet, emlékezet

ABSTRACT

By exploring the case of Pista Pipás, a female criminal who, after taking up a male identity, murdered a number of men by hanging them in the Hungarian countryside during the 1920s, this study examines the question whether there is a memory of crime, and if so how it could be accurately reconstructed. By analysing the social, cultural and criminological contexts of the case, this study argues that its uniqueness notwithstanding, the Pipás affair in many ways better epitomized the changes female criminality underwent in the wake of the war during which women not only learned to cope with the relative absence of men, but were also often compelled to take over roles that were previously considered to be exclusively masculine. This text seeks to reveal the different levels of the memory of crime on the basis of criminal records, and other accounts, including the interpretations of László Szabó, a former journalist and Judit Ember, a documentary film maker.

Keywords: Pista Pipás, gender transgression, social history, remembrance

„MÁS FÉRFI NEM VOLT NŐ...”

- [...] A Pipás szamaras kordén hordta az irtást meg a vesszőket. Féltünk tőle. [...] Úgy kellett szólítani, Pista bácsi, de kendő volt a fején.
- Miért félték tőle?
- Hogy férfi.
- Más férfitől is félték?
- Más férfi nem volt nő.¹

A bűn és az emlékezet viszonyát kívánom vizsgálni Pipás Pista, egy alföldi gyilkosságsorozat elkövetőjének esete alapján. Az 1929–31-es gazdasági világválság idején, a biatorbágyi vasúti viadukt felrobbantását követően, a trianoni Magyarország déli határszélén, a Szeged melletti Átokháza tanyavilágában különös gyilkosságokra derült fény. Egy családi perpatvar alkalmával az intézkedő csendőrök olyan fenyegetésekről értesültek,² ami miatt eljárást indítottak egy tíz évvel korábbi látszólagos öngyilkosság ügyében.³ Kiderült, hogy egy férfiruhába öltöző és annak megfelelően is élő nő, aki Pipás Pistának nevezte magát, akasztott fel olyan férfiakat, akiktől a saját családjuk kívánt megszabadulni. Az esetből azonnal botrány kerekedett, feltehetően ennek is köszönhetően a nyomozati szakaszt befejezték két gyilkosságra vonatkozó vádemelés után. Pipás esete bizonyos értelemben túlmutatott a tiszazugi mérgezéseken,⁴ azt ugyanis az Osztrák–Magyar Monarchia idején a csendőrök jól ismert, úgynevezett tipikus női gyilkossági módként értékelték (Ismeretlen 1903). A Földi Viktória néven született nő, aki pásztor munkákat végzett fiatalon, idős férjét hat gyerek megszülése után elhagyta, hogy olyan identitásváltáson essen át, amely példátlanul számított saját környezete és a médianyilvánosság számára is.⁵

Pierre Nora (1999) az „*emlékezethely*” (*lieu de mémoire*) elméletének felhasználásával kívánom feltérképezni a bűn és az emlékezet kapcsolatát. Nora állítása szerint a spontánul időszerűsítő emlékezet az aktualitás mulandó hártájára váltotta fel az élő közösségek számára adott hagyományokat képviselő, immanens emlékezeti megnyilvánulásokat. Az emlékezet helyhez kötése az emlékezetközösségek eltűnése, illetve a nemzeti emlékezet szétaprózódása miatt vált fontossá Nora (2010) számára az 1970-es évek végén: miután az emlékezetet és a tudományos célokat konstruáló történelmet szétválasztotta, úgy érvelt, hogy az emlékezet monopóliumát követően a tudományos igényű történelem dominanciája mellett már csupán az emlékezethelyekben érhetőek tetten a közösségek gyakorlatai, (regionális) identitásai. A norai ötlet végső soron a nemzeti keretek túlhangsúlyozását eredményezi, és különböző országok „megemlékezés-típus” és emlékezethely-listáinak megalkotására készíti a társadalomtörténezeseket (Nora 2010:294). Ugyanakkor felmerül a kérdés: vannak-e/lehetnek-e más típusú emlékezethelyek? Igaz, az emlékezet be is szorul ezek közé a nemzeti keretek közé, de alkalmazhatnánk nem nemzeti megközelítésben is. Ezen felbátorodva, jelen szövegben az emlékezethely nemzeti identitást kije-

1 Részlet Ember Judit és Szögi Istvánné Tandori Vica párbeszédéből (Ember 2003: 152-153).

2 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Szeged Alsóközpont jelentés 1932. június 7. (Sáringner Ignác, Gálik István)

3 Dobák Antal halála (1932) Délmagyarország, 1932. július 24:4.

4 A politikai elit próbálta a tiszazugi mérgezéseket az első világháború sokkhatásához kötni, ám ez inkább a kormányzati szemléletből, politikai indítékokból következett, mintsem a tényekből. Remek példa erre Klebelsberg Kunó Tisza-zug című cikke, ami a Pesti Naplóban jelent meg 1929. augusztus 25-én.

5 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista/Rieger Pálné elmeorvosi jelentése.

lő szerepköre helyett a viselkedés normatív határainak meghatározásaira és definíciós eljárásaira törekszem rákérdezni. A nemzeti keret természetesen nem veszi érvényét, hiszen az igazságszolgáltatás joghatóságától kezdve egészen a nyelvi közösségig bezárólag sok aspektusból magyar bűnesetként prezentálható az egész ügy. Azonban országos jelentőséget, identitásképző erőt éppen a nem helyi értelmiségi interpretációs ötletei alapján kap. Mint az alábbiakban látni fogjuk, a bűnügyet feldolgozók az elítélendő szempontok alapján, negatív módon kijelölhetik a magyar, az alföldi paraszt identitást, de még inkább a társadalmi-politikai rezsimek szerepfelfogását, illetve a rendszerek egymásra vonatkozó állításait. A szocialista kor híres újságírójának interpretációja a fasisztoid Horthy-kor kegyetlen rurális világáról az ellenzéki rendező elbeszélésében visszatér, mint a szocialista eszmék ígéretének megbukása. Az eset emlékezetéből kibontakozik a látszólag antagonisztikus ellentétben álló patriarchális, falusi világ és a szocialista társadalom valójában párbeszédés viszonya.

Az alábbi szövegben tárgyalt tanyasi világot, a Pipás-ügyet valójában olyan új audiovizuális eszközök és mediális megjelenítési formák fejezik ki, amelyek a modernitásban újraalakítják a kollektív identitást. Hasonló műfajú filmek vagy irodalmi alkotások imázsteremtő képzetekként a nemzetközösség formálásában is szerepet kapnak. Legtöbbször csoportemlékezetként beszélnek el az ország egységére rá nem kérdező emlékezeti típusokat. A közösségformálásnak meghatározó részét képezik a tabuk, a kijelölt normatív határok, amelyek áthágása, illetve a határ fenntartására való törekvés, egyben az adott társadalmi rendszer átalakulásokkal szemben dacoló fenntartását is biztosíthatja. Ennek fényében felmerülhet az a kérdés is, hogy a sok esetben széles nyilvánosságot kapó bűnözők tevékenysége alapján vajon beszélhetünk-e emlékezhelyekről? S konkrétan, Pipás ügye alapján, vajon mennyiben létezhet emlékezete ennek a bűneset-sorozatnak?

Ebből következően lehetséges-e olyan emlékezeti gyakorlatokat, típusokat feltérképezni, amelyek általánosságban igazak lehetnek más bűnesetek, vagy magának a bűnesetnek az emlékezetére? A bűn fogalma nem tud értékes fogalomként megmutatkozni semmilyen szinten, amennyiben a közösség saját folyamatos újrászerveződő gyakorlatait, a normakövető célok meghatározását segíti elő. A bűn miatti felejtésvágy és kényszerű emlékezeti rítusok nem a normaszegők világáról mesélnek pasztikusán, hanem sokkal inkább a normakövetők univerzumáról, ahol – a bibliai Káin és Ábel történetétől kezdve – a bűnnek a világ értelmeként való megkonstruálásában van oroszlánrésze. Felmerül a kérdés, hogy az emlékezet – mint folyamatos időszerűség, a megélt kötődés az aktuális jelenhez – miként konstruálódik ilyen esetekben? A bűn emléke, diszkurzív értelemben, harcot folytat a különböző szinten érintett személyek felejtésvágyával. A bűn emlékezete hozza létre a bűn megismerhetőségének problémáját. A tabusított, tiltott emlékezet és annak történeti kivetülései befolyásolják a történelmi szempontból megismerni kívánt téma határait és jellegzetességeit. Az alább ismertetett feldolgozások a Pipás ügyről olyan intellektuális emlékezhelyek, amelyek a szövegvalóság szintjén egy nem kívánt identitást kényszerítenek rá a Szeged környéki tanyavilágon élőkre, mintha az a regionális identitásuk elfojtott aspektusa lenne. Intellektuálisak ezek az emlékezhelyek, mivel a nagyvárosi publicisztika, az ország adott korszakban élő értelmisége vállalja a felelősséget, hogy a bűnt, a határsértést érthetővé tegye, amihez az ott élők inkább felhasználható anyagokként, forrásokként, mintsem alkotó közegekként járulnak hozzá.

Pipás többszörösen volt határsértő a korabeli normák szempontjából. Az egyedül női identifikációját elfogadó társadalmi közegbe úgy kívánt reinkorporálódni, hogy feminin jellegét megtagadva elsősorban maszkulin

jegyei alapján kívánta meghatározni magát. Pipást el lehet képzelni a Hastrup-féle harmadik nem koncepció alapján (Hastrup 1978), vagyis határozottan megkülönböztethető a női-férfi dichotómiától, így abban a kategorikus identifikációs gyakorlatokra épülő tanyai mikroközösségben, ahol szocializálódott, a biológiai nemi határok áthágásával úgymond „valós hely” nélkül maradt. Ezért saját *memoriae loci*-ra van szükség a láthatóvá tétele érdekében. A Pipásra vonatkozó mnemonikus palotához más típusú megjegyzendő dolgok szükségesek, mint egy férfiként vagy nőként identifikálódó személy esetében: így a hozzá társított térbeli szeletek alapján más építmény alkalmas az identifikációjához, ami az emlékezetét megragadhatja.

A trianoni határon túlnyúló illegális kapcsolat a déli határ mentén, a férfinapszám mellett, jövedelmező állásnak bizonyult Pipás számára is. A Tompa egykori cigánysorán élő idősebb Fliber Antal – Fliber Józsefnek, a szóbeszéd szerint Pipás Pista kocsis társának a fia – úgy nyilatkozott, hogy édesapja és Pipás Pista rengeteg árut csempészték át Szabadkáról a határon keresztül Szegedre.⁶ Hasonló jövedelem-kiegészítésként vagy illegális problémamegoldásként értelmezhető Pipás azon határsértő cselekménye, hogy feleségek megbízásából férjeket gyilkolt.

Pipással kapcsolatban legendák alakultak ki a megvádolását megelőzően, valamint azt követően is. A per során már probléma tárgyát képezte, vajon milyen szexuális beállítottságú lehet az elkövető, ahogy az újságok azt is kérdéssé tették, hány áldozata lehetett valójában, és mennyire jól ismerhette saját közege a tettest. Miután az eset napvilágot látott, a korabeli magyar média bulváros érdeklődéssel közelített az ügy felé, amelynek köszönhetően sok konfabulált részlet és mozzanat vált – és válik – a Pipás-émlékezet részévé mind a mai napig. Az *Est* című napilap korabeli beszámolója szerint folyamatosan érkeztek a levelek a hatóságoknak is, amelyek Pipás Pista bűnös és titokzatos életének különböző részleteivel foglalkoztak (Dessewffy 1932).

A második világháború után az államszocialista korszak népszerű bűnügyi újságírója, Szabó László (1968) fedezte fel újra az esetet. Szabó a polgári-fasiszta időszak neves bűnelkövetői köré sorolta Pipást, akinek életét a fellelhető legendák és híresztelések alapján próbálta rekonstruálni. Ebben az elbeszélésében olyan legenda-részletek éltek tovább, mint az, hogy csupán a börtönben, egy kényszerrel lefolytatott mosdatáskor derült ki Pipásról, hogy valójában nő.

Az 1970-es évek második felében Ember Judit kívánt játékfilmet rendezni az esetből, amelyre nem kapott lehetőséget. Ugyanakkor, az 1980-as évek elején egy televíziós szerkesztővel, Bubryák Istvánnal (2013) közösen elkészíthette az ügyről szóló dokumentumfilmjét, amelyben a valóság bemutatása céljából utazott Átokházára, ahol Pipás született. Ember Judit volt az első, aki a Pipás Pista ügy fennmaradt periratait áttanulmányozhatta a Csongrád Megyei Levéltárban, ám sajnos csak az ítéletet használta fel saját kutatómunkájában. Ember Judit az 1983-as dokumentumfilm forgatása közben több, az ügyben érintett személy leszármazottjával és helyiekkel készített interjúkat annak érdekében, hogy Pipás hétköznapi életébe is bepillantást nyerhessen a néző.

A rendszerváltás után a Szegedhez kötődő értelmiség tagjai újra felfedezték saját maguk számára Pipás Pista ügyét. Egy egykori határőr, Iharossy Oszkár (2005) álnéven publikálta a Pipás-gyilkosságokról mesélt legendákat. A szegedi szépírók társaságának elnöke, Veszélka Attila (2006) pedig a tisztázás szándékával a levéltári

⁶ Interjú Fliber Antallal – készítette: Bezsényi Tamás; Tompa – 2010. július 4.

forrásokat kívánta a fenti szerzőkhöz hasonlóan saját elképzelései szerint értelmezni. Az egykori tanyavilágot – benne Átokháza területét, s kiemelve Pipás alakját, a IV. Szegedi Képregényfesztivál, valamint a Szegedi Nemzeti Színház tanyawesternként definiált Pipás Pista című darabja is megidézte.⁷

Pipás Pista esete hivatalos formáját tekintve egy bűnügy, amellyel kapcsolatosan a Horthy-kor Magyarországon az igazságszolgáltatás szervei keletkeztettek iratokat a nyomozás megkezdésétől kezdve egészen az ítélethozatalig, majd az elítélt haláláig. A bíróság elé került büntetőügy iratai a Csongrád Megyei Levéltárban található: ezek jelentős része a kézzel írott jegyzőkönyveknek, feljegyzéseknek és magának az ítéletnek gépelt formájú másodpéldányai.

A Csongrád Megyei Levéltárban található Pipásról szóló periratok, mint elsődleges források rendkívül szűkszavúak az elkövető szexuális beállítottsága, identitása kérdésében. A korábban említett feldolgozásokkal összevetve lehet a leginkább a gyilkosságok emlékezetét megragadni – valamint ezen belül azt, hogy a bűn emlékezete milyen kapcsolatban áll a szexualitás jelentőségével Pipás Pista esetében társadalomtörténeti és emlékezetpolitikai szempontból.

A vizsgálathoz kézenfekvően adódik a diszkurzív szemlélet felhasználása. A Szabó Márton (2014) által ismeretelméletileg kritikai társadalomszemlélet legtöbb szempontja haszonnal bírhat, így az, hogy minden objektívnek tűnő, látszólagos módosítatlanságában is konstruált valóságélem jelentéssel bír, és az ezek közötti reláció annak a realitásnak a része, amelynek az előbb említett megismerhető tárgyak is a részei. A Pipás ügy esetében vizsgálendő tanyavilági mikrokozmosz egyben beszédközösség is, mivel az ott élők által képviselt értékek orális kifejtése reális tétet rejt magában. Az emlékezők szövege az igazságkereső kutatók és újságírók értelmezései alapján performatív erővel, valóságteremtő kötőerővel ruházódnak fel, éppen azért, bár sokszor öntudatlanul, hogy a megismerés, vagy még inkább a nyomozás, lehetővé váljon.

Empirikus kutatásom célja az volt, hogy az elsősorban a Szabó László, Ember Judit, Veszélka Attila, Bubryák István és egyéb szerzők által alkotott szövegvalóságon belüli világra vonatkozó kutatási feltevés minél megalapozottabb lehessen, mely szerint a bűn emlékezete alapvetően kettős: egyrészt makroszintű, kényszerítőeszközök elszenvetőjeként láttatja a bűnt, amely a világban tapasztalható egyenlőtlenségeknek csupán tünete. Míg a másik elgondolás szerint normatív szempontok alapján ki lehet emelni az egyén pszichikai jelentőségét, amely befolyásolja a társadalmi valóságot, nem pedig szimptomája annak. A fenti kutatási feltevésekkel azt kívánom megérteni, hogy az emlékezők miként értenek egyet vagy válnak vitapartnerre; mennyiben sűrítik metaforikus jelentéstartományokkal saját szövegüket, és ez mit árul el az ő beszédszerepeikről (Szabó 2014).

Először Pipás ügyét tágabb történeti kontextusba helyezve értelmezem, majd rátérek személyének szimbolikus jelentésrétegeire. Ezek háttérül szolgálnak annak a mikrokozmosznak a bemutatására, ahol a bűnügy megtörtént. A bírósági anyagokat és más kutatási, illetve irodalmi feldolgozásokat nem különböztetem meg, mivel a történeti valóság részeként tekintek mindegyik forrástípusra. A realitást és reprezentációt rendkívül nehéz társadalomtörténeti kutatásokban megkülönböztetni, ebben az esetben is azért hasztalan, mivel a va-

⁷ Lásd: „A Szegedi Nemzeti Színház 2013. január 25-én ősbemutatóként tűzi műsorára Pozsgai Zsolt: Pipás Pista című zenés tanyawesternjét. A színház előzetes feladatként felkéri a 4. Szegedi Képregényfesztiválra érkező alkotókat, hogy a képregény műfajának eszközeivel jelenítsék meg Pipás Pista alakját.” Forrás: <http://www.sk-szeged.hu/1087> [Letöltve: 2015-02-03].

lóságot meghatározta a Pipásról alkotott társadalmi reprezentáció. Pierre Bourdieu *Az identitás és a reprezentáció* című tanulmányában szögezi le, hogy a társadalomtudományos megértés céljából sokkal hasznosabb, ha a valóságba beleértjük „a valóság társadalmi reprezentációját, pontosabban ezen reprezentációk harcát” (1985:11). Ezek az értelmezések, emlékezések minőségüket tekintve nem pusztán mentálisak, hanem társadalmi megnyilvánulások. Befolyásolják az adott történeti téma, büntetőügy valóságos képviselőjét, amelynek rendszerint az „a feladata, hogy a reprezentációkat olyan megnyilvánulásokként szervezzék, amelyek képesek megváltoztatni a mentális reprezentációkat” (Bourdieu 1985:11). Ezért válik fontossá, hogy a valóság megértéséhez miként használja fel a fikció eszközeit az igazságszolgáltatás, az újságíró, a filmrendező vagy a drámaíró annak érdekében, hogy Pipás társadalmi nemét és gyilkosságait érthetővé tegye.

ÖLTÖZÉK ÉS IDENTITÁS: PIPÁS NŐKÉNT FÉRFISZIMBÓLUM

A biológiailag nőként születő, ám férfi társadalmi szerepeket felvevő nők jelensége létezett a Balkánon már az 1800-as évektől kezdve a Dinári hegység vonalán, a mai Bosznia-Hercegovinától egészen Albániáig (Grémaux 1994). Ez az átöltözési szokás feltehetően az itteni tradicionálisan rurális társadalmak sajátja, amelynek legitimitását a kevés megművelhető földterület egyben tartása adta. A szokás legkorábbi megjelenését nehezen lehet megállapítani, mivel az európai kultúrkörben az ilyen típusú diskurzusnak és jelképrendszernek az ókorig vezethetők vissza a gyökerei.⁸ Két holland kutató koraújkori németalföldi forrásokban talált férfinak öltöző nők nyomaira, akik tradicionálisan férfias munkaköröket töltöttek be: volt köztük katona és tengerész egyaránt (Dekker–van de Pol 1989). A férfiként öltözés sok esetben járt egyéb tiltott tevékenységgel: például nővel való házasságkötéssel, mely révén a házaspárok az elvárt társadalomkép hű szolgálóiként tűnhettek fel.

A nők határsértő öltözködése és viselkedése egyáltalán nem tekinthető bizonyos kulturális, társadalmi berendezkedéshez kötött speciális jelenségnek, ugyanakkor több kutatás is foglalkozott a férfiként élő nők kultúránként és társadalmanként eltérő viselkedésével (Wheelwright 1989). Egyesek közülük határozott okokból, háborús helyzetnek engedelmessé vagy gazdasági szükségszerűségből váltak férfivé, míg mások saját önkifejezési módjukat találták meg az adott kor normáit megszegve egy általuk kívánt identitás felvállalásában.

Az életvitelszerűen a másik nemre jellemző ruházat, kiegészítők viselésére a 19. században nem jogilag szankcionálható törvénysértésnek, hanem inkább betegségnek, patológiás elváltozásnak tekintettek – elsősorban Richard von Krafft-Ebing eredetileg 1894-ben, majd 1926-ban *Psychopathia Sexualis*, különös tekintettel a rendellenes nemi érzésre című igazságügyi orvosi munkájának hatására. Krafft-Ebing effeminációnak nevezte, ha a férfi elsődleges nemi jegyei ellenére, pszichikai szempontból, társas viszonyaiban femininnek érzi magát; viraginitásnak pedig azt, amennyiben a biológiailag nőként élő személy férfias magatartást tanúsított. A szerző ennél súlyosabb szintnek tekintette, amikor a testalkat, a fizikai jellemzők is hasonlóságot mutattak az abnormisnak tekintett személy pszichikai jellemzőivel (Oosterhuis 2004). Androgynia esetében a férfiak feminin viselkedésen túl női attribútumokkal bírnak, fizikai megjelenésükben is nőként reprezentálódnak. Gynandria esetén

⁸ Elég csak Aphroditus és a későbbi Hermaphroditus istenek kultuszaira gondolni. Ugyanakkor létezett a konkrét, racionális okból történő nemek közötti átjárás az ókori görög mitológiában, amikor, példának okáért, Héraklészt megvásárolta Omphalé, Lúdia királynője, majd női ruhában végzendő szolgai munkákkal büntette. Ez az egyik első példa az európai kultúrkörből, amikor úgy álltak bosszút a férfiakon, hogy nőuralom alá vetették őket.

pedig a nőként megszülető személyek maskulin jellegüket és férfias magatartásukat hangsúlyozzák, valamint ennek megfelelő ruházatot és attribútumokat hordanak. Krafft-Ebing megfogalmazásában: „*Oly nőkről van itt szó, akiknek csak a nemi szerveik nőiek, érzésükben, gondolkodásmódjukban, tetteikben és egyáltalán külső megjelenésükben teljesen férfias színben tűnnek föl*” (Krafft-Ebing 1926:311). Ezt a típust illusztrálta a Vay Sarolta grófnőről szóló esettanulmány, aki Sándorként, mint újságíró élt férfiéletet. Vay arisztokrata családban lánynak született, de édesapja, József főherceg koronaőre eltökélten férfit kívánt nevelni belőle (Borgos 2007).⁹

Vay alakja ugyan társadalmi és kulturális helyzete alapján élesen elkülöníthető Pipás Pistától, hasonlóságot mutat azonban az önálló egzisztenciateremtés kényszere tekintetében. Pipás igazságügyi elmeorvosi vizsgálatából is az derült ki, hogy az önkifejezés vágya helyett az is motiválhatta, hogy apja olyan munkavégzéseket várt el tőle, amelyek kizárólag fiatal férfiak esetében megszokottak, továbbá saját férfi magatartását is inkább anyagi szempontokkal magyarázta.¹⁰

A dél-alföldi területen Pipás Pistára nem használtak egy olyan általános elnevezést, mint a virgina (Grémaux 1994:242), hanem külön névvel illették: Pipás Pista, Pipás Viktor. A kérdéses személy által is elfogadott nevek egyértelmű maskulin referenciája a helyiek számára is nyilvánvaló volt. Az Ember Judit 1983-as dokumentumfilmjében szereplő visszaemlékezők, gúnyolódási vagy ironizálási szándékból, a fenti keresztnevekhez kapcsolták a néni, asszony kifejezéseket. Feltehetően a házasság, a gyermekszülés utáni állapotban lévő női szerepet tekintették érvényesnek Pipásra nézve.

Ember Juditnak a dokumentumfilmjéhez készült kutatásaiból tudható például, hogy miután egy helyi asszonyt, Császár Marcsát meggyőzte férje megölésének helyességéről, és az asszony már a Pipással való együttélésbe is beleegyezett, akkor egy véletlen folytán kiderült valós biológiai neme (Ember 2003). A lovas kocsirol leugorva úgy vizelt, hogy Kiss Antalné Császár Marcsa meg tudta lesni. Pipást szembesítette vele, hogy az általa csak Szent Péter hasadéknak nevezett nemi szervén keresztül vizel, tehát nem lesz alkalmas a közös életre, így férje meggyilkolásától is elállt. A külső csoport általi és saját meghatározása szerinti identifikáció különbségeit jelezheti, hogy egyes helyiek a letartóztatása előtt látták Pipást szoknyában, miközben férfialapot hordott más férfiruhákkal együtt.

Az elvárt külsőségek egyértelmű megtagadására épülő ellenállás, vagy egyszerűen önkifejezési gesztus douglasi¹¹ értelemben természetes sajátja volt Pipás Pistának is. Magának Pipásnak a megjelenése önmagá-

9 Borgos Anna (2007) szerint Krafft-Ebing Vay Sándor/Sarolta esetét a perverz és a megbecsült ember közötti ellentétes szempontok szerint értelmezte. Emellett azonban alapvető fontosságú, hogy vajon maga Vay, aki tudatosan távol tartotta magát a kor más hasonló magatartást tanúsító személyeitől, ugyanakkor elfogadta saját úgynevezett perverzitását, miként értékelte a nemi szerepek áthágását.

10 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista/Rieger Pálné elmeorvosi jelentése

11 Mary Douglas (1966) a természetes szimbólumokról (Natural Symbols) szóló könyvében fogalmazta meg, hogy a nők szociális hálózatai sokkal kevésbé strukturáltak a férfiakéval szemben. Mivel a nyilvános térben ritkább a megjelenésük, illetve a közügyek befolyásolására szolgáló intézményekben kisebb szerepeket töltenek be, ezért személyközi viszonyaik lazább szerkezetűek, az informális sokkal jellemzőbb. Douglas érvelése szerint a nők közötti konfliktusok, veszekedések csupán visszaverődései annak, ami a férfiak hasonló cselekedetei közben történik. Ez a visszahangszerűség olyan természetes szimbóluma a női kapcsolatoknak, amely Douglas egész könyvének végigvonuló érvelése szerint egyáltalán nem magától értetődő, nem természetes, hanem társadalmilag meghatározott. A „természetes szimbólumok” önmagukban társadalmi konstrukciók, a látszólag egyértelmű fogalmak kifordíthatósága miatt a nők ezen visszahangszerű szociális létén csak úgy lehet változtatni Douglas szerint, ha összezavarják a férfinép férfiasságához kötődő szimbólumait.

ban alkalmas volt arra, hogy összezavarja a férfiak önmagukról vallott és láttatni kívánt maszkulin értékeit. Pipás ehhez a kívülálláshoz éppen azokat a maszkulin jegyeket veszi fel, amelyek segítségével mások felett zsarnokoskodni lehet. Az ő kívülállóságát éppen az adja, hogy a védtelen, periférián élő csavargó státuszában olyan személyiségjegyeket, a maszkulinitáshoz kapcsolódó tulajdonságokat használ, amelyek a strukturált, erős kötőerővel rendelkező férfihálózatok tagjai számára adottak. Kívülállásával a meghatározó jelentőségű férfitársadalom mindennapjait borítja fel, mivel relativizálja, tanulhatóvá teszi azokat a maszkulin jegyeket, amelyeket addig születésileg adottnak tekintetett a helyi társadalom.

Pipás a saját Szeged környéki szórványtanyai világában olyan mérvű tényleges és társadalmi távolsággal rendelkezik, amely kétségessé teszi, hogy őt mint versengő individuumot, a társadalmi nyomásnak való teljes engedelmesség alapján értelmezzük. A heteronormatív elvárásoknak Pipás a teljes megfelelést képviseli, amennyiben a heteroszexuális férfi értékrend számos attribútumát magának vindikálja a bírósági dokumentumok és a legendák értelmezése szerint egyaránt. Mindazonáltal, saját kívülállóságával, egyéni önbíráskodó viselkedésével egyéni szerepet tölt be a saját közegében. Az mindenképpen állítható, hogy öngyilkoságnak beállított gyilkosságai révén – amiket férfiakból álló bandája élén hajtott végre általában az áldozat családjának beleegyezésével – olyan különleges szerepkörbe helyezkedett, amely azóta is a helyi emlékezet része. Azok a fenyegetések, amelyekkel az asszonyok óva intették urukat attól, hogy bántsák őket, mind Pipás emlegetésével kapták meg reális veszélyt jelentő súlyukat. Ez utóbbi szempontok miatt a heteronormatív közeg normarendszerét úgy értelmezte magára Pipás, hogy közben az ezek alapján képviselt értékek és szokások célracionalitását saját létével, de még inkább hírhedtté vált tetteivel meg is kérdőjelezte.

Pipásnak a legendák szerinti hatalmát egyrészt nyilván a biológiailag determinált ereje adhatta, másfelől feltehetően azok a maszkulin cselekvési módok, amelyeket tipikusan férfiakat jellemeztek. A Rieger családhoz kötődő helyi ember elmondásában „szokatlan volt, hogy a bakon ült és ő hajtotta a lovakat, mint egy kocsis” (Ember 2003:151). Ez a példa is azt mutatja, hogy a férfias reprezentáció rendkívül fontos volt Pipás mindennapi életében, még ha a közösség tagjainak olykor szemet is szúrt, ahogy a szokatlan szó használata mutatja. A vállalni kívánt maszkulin identitás kifejezése megkövetelt sajátos gesztusokat és gyakorlatokat a részéről.

Egyes biológiai aspektusok Douglas (1966) értelmezése szerint jelenthetnek hatalmat vagy veszélyt is a különböző kultúrák képviselői számára. A test határfelületein található izzadság, hajzat, nyál vagy köröm kontingens értelemben jelölheti egyes emberek sebezhető pontjait, valamint a hatalmát reprezentáló szimbólumait. Pipás esetében több mint kontingensek ezek a – Douglas terminológiáját követve – testi margók. A Pipás által gyakran viselt kalap alá tűrt haj, magától értetődő módon, veszélyeztette nyilvános terekben a férfiként való elfogadottságát. A könnyek és a vizelet hasonló módon kétségbe vonhatták maszkulin megjelenését: az előbbi a fájdalom explicit megnyilatkozásaként negligálhatja a fizikai erő jelentőségét, az utóbbi viszont egy kényesebb problémára vonatkozik. Pipás társadalmi nemét tekintve egyértelműen férfiként identifikálja magát, azonban biológiai nemének meghatározottsága miatt a kocsmákban vagy más helyeken a megfelelő, helyénvalónak tekintett viselkedést nem tudta reprodukálni, tehát a férfinadrágban folyamatosan azt kell imitálnia, mintha székelnie kellene.

A testi erejét szimbolizáló férfias viselkedés, a folyamatos pipázás mint testi margó olyan hatalmi tulaj-

donságként manifesztálódik, hogy az bizonyos helyzetekben Pipás testi megjelenésében szimbolikus szerepet vagy szempontot tükröz. Pipás esetében viszont inkább inverz testmargókról lehet szó. Az alföldi parasztvilágban a hosszú haj egyértelműen nem volt a férfiasság jele, azonban a kalap a maszkulin szerepfelfogás egyik elengedhetetlen kellékének számított. Ebből következően, ha egy hosszú hajú nő kalappal tünteti el feminin mivoltára utaló hajzatát egy a férfitársadalom jelképének tekintett fejfedővel, akkor ezt egyfajta inverz testi margóként lehet definiálni. Ebben az esetben ez azt jelenti, hogy az inverz megfordítja a kijelölést, vagyis a megjelölt dolgok nem lesznek jelöltek, hanem az addig nem jelölt részekkel, ruhával vagy akár kalappal válnak kijelöltté.

Pipás inverz testi margóival folyamatos bizonytalanságban tarthatta saját környezetét: saját személyiségét a bevett határokon kívülre tudta helyezni, amennyiben definiálhatatlan maradt a tanyai mikrokozmoszban a különböző nemi jegyek együttes megjelenése. A nők saját nemük más képviselőivel folytatott intim kapcsolatának definiálatlansága rámutat a nyugati társadalom gyökereiben is megtalálható heteronormativitásra. Csak a férfiak, a patriarchális társadalom vezetői életét kell és érdemes szabályozni, hogy a normasértő, a heteronormatív szempontból nem produktív intim viszonyok tiltottak legyenek. A nők esetében az ugyanilyen szabálysértő viselkedés implicit módon megmaradhat vágykeltő szinten, illetve praktikus szempontból a produktív tekintett viszonyra bármikor rákényszeríthető a heteronormatív szempontból esszenciálisan gyengébbik nem.

Ember Judit kutatásaiból tudjuk, hogy Pipás többször nyilvánosan „szoknyába volt, de báránykucsma a fején, mint a férfiaknak, hozzá férfizakó, ez a kék kordbársony. A zsebéből kilógott a kostök dohányzacskó, hosszú sallangja a csizmaszárát verte” (Ember 2003:151). Ezek az attribútumok és Pipás viselkedése okozza, hogy olyan férfi-szimbólumként lehet róla beszélni, amely tagadott nőiségéből fakad. „Meg se halotta, ha azt mondták neki, Viktor néni, azt szerette, ha úgy szólják, Viktor bácsi vagy Pista bácsi” (Ember 2003:151). Ugyanakkor, inverz testi margói, a maszkulin test technikai miatt az emlékezete rendkívül széttartó. Egyfelől a helyi férfiak kiemelik: „jó, hogy felakasztották,¹² mert ha nem akasztották volna fel, ő akasztott volna fel bennünket” (Ember 2003:150). Másrészt az is él az itteniek emlékezetében, hogy „nagy kurva volt a Viktor... A muszka foglyok mind hozzá jártak. Hívtak engem is. Gyere, papa, mennyünk Pipányi. Ment a rosseb, akikhez ük jártak. Szép volt. Nagy fara volt. Nadrágban is látszott, hogy asszony, nem ember” (Ember 2003:152). Az előbbi idézetből kibontakozó bosszú angyala toposz olyan normatív alapállásból táplálkozik, amely lényegében kizárja az utóbbi idézet megközelítésmódját, ahol Pipás „csupán” asszonyként identifikálható.

BALLADAI HOMÁLYBA BURKOLÓZÓ VALÓSÁG

A tanyai életmód a Szeged környéki rurális világban némiképp megváltozott a 19. század második felében. Az 1850-es évektől a város nem adott el újabb szállásföldeket, hanem meghatározott idejű (először 10 éves periódusokra, majd később 30 évre) bérbeadással hasznosították a földeket. Megközelítőleg 64 ezer katasztrális hold korábbi közbirtok bérbeadásával megindult a tanyásodás. Erdei Ferenc rendszerező kutatásából egyértelműen kiderül, hogy az átokházi tanyavilág szórványtanyás rendszerű volt. Külön-külön éppen olyan tanyák ezek,

¹² Az akasztásáról szóló történet csak a legenda része, valójában a börtönben halt meg.

mint a farmtípusú tanyák. Teljes elkülönülést és önfenntartást megvalósító gazdasági és háztartási egységek, azonban a belterülettől távol, saját maguk által alkottak társadalmi egységet, Erdei fogalomhasználatával élve „szórványfalusi társadalmat” (Erdi 1976:149). Ez okozza, hogy a városhoz kapcsolódó belterület számukra társadalmilag egy másik világot jelent, ahova csak nagyon fontos probléma vagy ünnep okán mentek el.

Aprótelkes gazdaságok jellemezték a térséget. A kisebb földdel bírók leginkább akkor fogadtak maguk mellé bérest, ha nem volt fiuk. A kisparaszt és a föld nélküli zsellér egyaránt béresnek küldte fiát. Pipás hasonló munkákat végzett, noha ő már idősebb volt, túl volt egy házasságon. A nagyobb birtokokon, ahol több fiatal bérest alkalmaztak, ott a „pelyhedzőállú legény” (Kiss 1981:78) mellett, Pipás az állatok legeltetését végző személy lehetett.

A századfordulótól kezdve a tanyavilág házai vert falból vagy vályogból készültek. Mindkettő anyagát a helyiek székfődnék nevezték. A fal kimeszelése jelentette a higiénias viszonyok alapját. A korabeli „házibuliknál” ennek megvolt a jelentősége. Az alföldi mulatságok nagyrészt a téli hónapokra maradtak, illetve a nagyobb településeken gyakorta rendeztek vasárnapi táncmultságokat. A szórványtanyai területeken, ahol nem volt központ, jobbra a disznóvágások vége, az este jelentette a szórakozást, amikor tambura zene mellett fogyasztottak a környékbeli tanyák lakói (Juhász 2008). Átokháza környékén, a szórványtanyákon a téli időszakban a disznóvágásokon kívül az úgynevezett csutrik jelentették az egyetlen közösségi szórakozást. Az alföldi területeken csutrinak nevezett multságot más szóval dugott bálnak hívták, mivel nem jelentették be a hatóságoknak, máskülönben csak borkimérési engedéllyel rendelkező gazdák rendezhettek volna ilyen táncos eseményeket. Ebből következően, a hivatalos szervek tudomására jutott csutri büntetést vont maga után. Eladó borral rendelkező idősebb házaspárok adták oda saját tanyájuk lakóházát a multságot szervező fiataloknak. A meghívott vendégek rakták össze a pénzt borra és a zenészre. Külön fizetniük kellett úgynevezett méspénzt, ami a házat kiadó család költségeit fedezte. Azért nevezték méspénznek, mert egy-egy ilyen multság után ki kellett mészelní. A verekedések és a bicskázások is gyakoriak voltak a bódult állapotban lévő fiatalok között. A sérülteket azonban maguk látták el, a közösség érdekében nem jelentették az eseteket, hogy a hatóságok nehogymást szerezhessenek a titkos eseményről.

A fiatal férfiak általában 17–18, míg a lányok 15–16 éves koruktól jártak el a csutrikra. A multság rendszerint délután hat óra tájban kezdődött el. Az esti lámpagyújtás időszakában a lányok csapatostul hazamentek, és jobbra csak férfiak maradtak egészen hajnalig a vigasságon. A kor „házibulijait” céciónak és csiricsárénak is nevezték Bács-Kiskun megyében (Tömörkény 1963). A zenészt a dél-alföldi területen gyakran bangásznak hívták, és leginkább tamburán játszani tudó személyeket preferáltak, mint amilyen Pipás is volt. Juhász Antal (2008) kutatásai szerint már az is normasértőnek számított, ha egy fiú egyedül hazakísért egy lányt. A megismerkedésre a csutri alkalmat adhatott, de minden más csak a szülők beleegyezésével történhetett. A kommentálást, vagyis a fiatal férfiak dicséretét a gúgyúasszonyok, vagyis a házasságközvetítésre felkért, gyakorta rokon asszonyok végezték a lányok számára.

Ember Judit kutatásaiból tudható, hogy Átokháza környékén főként Dobák Antal házában tartották a csutribálokat, „*a tanyasi ifjúság féllegális házibulijait, s Pipás szolgáltatta a zenét tamburán*” (Ember 2003:173–174). Pipás tehát, a többi, nőiségét hangsúlyozó lánnyal szemben, nem ment haza estefelé, hanem a férfakkal

együtt mulatott, pontosabban elősegítette az ő mulatozó kedvüket. A biológiai nem jelentőségének társadalmi szintérré történő extrapolálhatósága miatt elképzelhetetlen lett volna, hogy máskülönben egy nő részt vegyen a férfiakkal együtt a mulatozásban és részegségben. Amennyiben ez megtörténhetett, bizonyosan olyan normaszegésként értékelték volna, hogy a következő eseményekre az érintettet – ellentétben Pipással – nem hívták volna meg.

Az elkövetett gyilkosságok napvilágra kerülése után az országos nyilvánosságban a biológiai nemét megtagadó Pipás személyének elfogadhatóságát teljesen kétségbe vonták. Az *Est*, a két világháború közötti legolvasottabb napilap több cikkben is foglalkozott a titokzatos gyilkos kilétével. Az *Est* népszerűségét annak köszönhette, hogy a különböző, korabeli „devianciákat” bemutatta az olvasóközönség számára. A tájékoztatás és a szórakoztatás kettőségét úgy ötvözte, hogy a deviancia értelmezhetőségének különböző szintjeivel játszott, vagyis a nyilvánosság révén hozta közelebb a magánemberi attitűdöket a nyilvánosság előtt is vállalt morálishoz (Takács–Csiszár 2014).

Az *Est* 1932. július 29-én szentel először hosszabb, *Miért lett férfi Pipás Pista és hogyan követett el két gyilkosságot* címmel cikket az esetnek. Először még úgy állítják be, mint 42 éves asszonyt, akinek jó anyagi körülmények között férjétől négy gyermeke született, majd ura halála után nem a saját, hanem négy gyermekének a fenntartása érdekében járta a közeli tanyákat munkát keresve. A férfi nélküli élet, a cikk narratívája szerint, törvényszerűen szegénységbe és kilátástalanságba sodorhatta, így kényszerülhetett a férfi szerep felvállalására. Két nappal később, július 31-én már helyesbítenek: a hír, hogy a férj életben van, felborítja az egész narratívát, hiszen már nem a tragikus elszegényedés áll a „nemváltás” hátterében. A gyermekek iránti altruista szeretet helyett egyre inkább előtérbe kerülnek Pipás egyéni, deviáns személyiségjegyei, amelyeket a helyszíni beszámolók szerint a jómód helyett a szegénységből fakadó kényszerű szenvedés alakított ki benne (Dessewffy 1932). Szeptembertől kezdve inkább a bizonyosan elkövetkező kivégzésére fókuszál az *Est*, ennek elkerülhetetlenségével való szembenézést az újság az elkövetők, elsősorban Pipás szájából próbálja kurzívval szedett idézetekkel kihúzni.¹³ A novemberre meglévő tételes ügyészégi vád ennek inkább csak a részletezésére szorítkozik, teljesen elfelejtve az októberben még a lap által is megszelleztetett egyéb nyomozásokat, amelyeket névtelen bejelentők információi alapján indítottak. A tanyai világ szokásjogát képviselő Pipás-kép helyett a férfias életmódot követni kívánó, egyéni okokból deviánssá váló Pipás imaginációjához jut el a lap a januári tárgyalásról készült beszámolóiban.¹⁴

A tárgyi bizonyítékok híján a tanúvallomások dominálták a szöveget, amelyekből egyrészt kidomborodott Pipás kérelmetlensége saját múltbeli cselekményeivel kapcsolatban, másrészt a bíróság erőteljes elvárásai is tetten érhetőek abban, ahogy lefojtották Pipás védőjének azon kérdéseit, amelyek a vádlott szexuális beállítottságát tennék megismerhetővé. A vallomások egymásnak ellentmondó mivoltát a legtöbb tanú és vádlott Pipás fenyegető viselkedésére vezette vissza, aki megígérte a felbujtó asszonyoknak, hogy amennyiben beszélnek az általa elkövetett gyilkosságokról, vissza fog jönni és őket is megöli. Az *Est* beszámolója szerint a bíróság elnöke által feltett kérdések és az egész tárgyalás, leginkább csak arról „a nagy nyomorúságról” adott tanúságot,

13 „Pipás Pista” tudja, hogy akasztófa vár rá. Az *Est* 1932. szeptember 11:3.

14 Pipás Pista a felbujtóival és bűntársaival a törvényszék előtt. Az *Est* 1933. január 11:1–3.

„amelyben a vádlottak padján ülők valamennyien tengődtek”.¹⁵ A bizonyításhoz szükséges tárgyi bizonyítékok hiányában, a bűnügyi nyomozók és az igazságszolgáltatás más szereplői, a vádlott életének fikciósításával próbálták számukra érthető, jogerős ítélethez szükséges racionális interpretációs keretek közé zárni a Pipás ügyet.¹⁶

Pipás a nyomozás során még azt sem tudta pontosan megmondani, hogy mikor született. A bíróság nem igazán volt képes a vádlottak és a tanúk elmondásán túl használható bizonyítékokat és iratokat felmutatni, amelyeket egy ellenőrzött állami szerv hozott volna létre. A normatív intenciójú fikciósítás előtt már magának a vádlottnak a megértéséhez is szükséges volt egy fikciósítás, amennyiben a különböző elbeszél emlékekből egy lineáris, ok-okozati összefüggésekkel rendelkező szöveget kellett megalkotni ahhoz, hogy Pipás megítélhetősége lehetővé váljon.

Irodalmi szempontból Pipás esetét legkönnyebben a ballada műfajával lehetne rokonítani. Az epikus egység töredezettségét a lírai eszközökként használt szavak önmagukon túlmutató jelentésárnyalatai, metonimikus összecsengései ellensúlyozhatják. A ballada történetisége is lehetővé teszi, hogy a Pipás esetében képviselt falusi archaikusság kifejeződjön, illetve a tipikus balladai témák (mitologikus, történeti, egyéni) szinte egymásra rakódjanak, mivel az egyéni tragédia mitologikussá növekszik, miközben erejét saját történeti keretei és gyökeire adják (Ortutay 1953).

Pipás esetének irodalmi és történeti jelentőségét is a normaszegő lét és annak különleges megfogalmazódása adja. A nőből férfivá váló bérgyilkos vagy a bosszúálló sorozatgyilkos karakter egyaránt az alföldi tanyavilág látszólag anómiás állapotáról árulkodik, habár saját közege igazolásának tűnhet évtizedekig háborítatlan élete.

1932. június 7-én Szeged Alsóközpont rendőri kirendeltségén két tiszthelyettes jelentett egy különös esetet, amit az aznapi őrjáratukon tapasztaltak. Szolgálati útjukat járva egy asszony szólt nekik, hogy Németh Veront becipelte egy férfi egy közeli tanyára. Sáringer Ignác főtörzsőrmester későbbi tanúvallomása szerint a kérést komolyan vették Gálik István törzsőrmesterrel, és meg is jelentek a nevezett tanyán. A helyszínen találták Németh Veront Vér Józseffel perlekedve. A kérdőre vonás hatására Németh Veron elmondta, hogy három hétig vadházasságban élt Vér Józseffel, de mivel a férfi nem tudta eltartani, a kapcsolatot megszakította. Ezen a napon Börcsök Imre esküdthöz sietett, hogy bizonyítványt szerezzen a cselédkönyv kikéréséhez. Útközben ragadta el Vér József, és cipelte be a tanyába, hogy az együttélés folytatását mégis kieszközölje. Ezt Németh Veron elutasította a csendőrök jelenlétében is, ezért Vér József kényszerű távozása után a nő megkérte a tiszt-helyetteseket, hogy kísérik haza. Útközben elmondta, hogy Vér Józseftől hallotta azt a történetet, miszerint tíz éve Dobák Antal nem öngyilkos lett, hanem a felesége egyetértésével Pipás Pista akasztotta fel, amiért száz liter bort és két birkát kapott. Ezt Vér Józsefnek a felesége Tombác Piros (Dobák Antalné lánya) mesélte el, amikor

15 Megdöbbenő tanúvallomások a borzalmak éjszakáiról a Pipás Pistáék mai tárgyalásán. Az *Est* 1933. január 12:4.

16 A valóságot nem szándékozom sem számon kérni, sem beleérteni az elemzett legendákba. A történelem és fikció kapcsolata az irodalomtudomány és a történettudomány felől nézve is rendkívül fontos szerepet kap. Ricoeur állítása szerint az olvasás „közös teret teremtett a történelem és a fikció keveredésére. Úgy tettünk, mintha elhittük volna, hogy az olvasás csak az irodalmi szövegek befogadását érinti”. Az „úgy tettünk” magatartás minden valószínűség szerint inkább a befogadói oldalra igaz, hiszen az alkotók jobbára tudatában voltak annak, hogy „a történelem és a fikció is egyaránt csak úgy valósíthatja meg (*concrétisment*) a szándékosságát (*intentionnalité*), ha azt a másik szándékosságától (*intentionnalité*) kölcsönzi” (Ricoeur 1999:354).

egy családi veszekedés alkalmával Vér Józsefet azzal fenyegette meg, hogy úgy vigyázzon magára, hogy könnyen Dobák Antal sorsára juthat. A két tiszthelyettes tanúkihallgatásra berendelte Vér Józsefet és később Tombác Pirost is. Ennek apropóján indult meg maga a nyomozás.

Az 1932. július 22-én felvett első tanúvallomásában Pipás¹⁷ annyit ismert el, hogy Börcsök István halálát követően az áldozat fia, Börcsök Ferenc szólt neki apja haláláról, és arra kérte, menjen el a rendőrségre jelenteni a halálesetet. Ezután Börcsökékhez ment, ahol lovat fogatott be egy szekér elé, és elment értesíteni a hatóságokat. Más semmit nem tudott mondani az esetről. Továbbá azt is tagadta, hogy Börcsök halálában való bűnrészeségét említette volna Dobáknénak.

Habár az esetet követően 13 évvel nyilatkozott, Pipás mégis emlékezett, ki jött el hozzá Börcsök haláláról szólni, bár Börcsökné a vallomásában nem nevezi meg egyértelműen ezt a személyt. Továbbá arra sincs magyarázat, mi szükség volt Pipást a Börcsök tanyára (vissza)hívni, ha már ott volt Török János, Börcsökné bátyja és Ótott Kálmán szomszéd is. Pipás az 1932. július 30-ai második vallomásában, talán éppen fizikai kényszer hatására már¹⁸ elismerte bűnrészeségét, és részletesebb vallomással szolgált.

Börcsök Istvánnéval való megismerkedését 1916-ra teszi, amikor a közelükben lakott, és többször vetőmagot is cserélt Börcsök Istvánnal. 1919 elején egyezett meg Börcsökkel, hogy odamegy a tanyájukba lakni, amiért ötvenezer koronát fizettek neki. Már hónapokkal korábban panaszkodott Börcsökné az ura iszákosságára és elviselhetetlen magatartására. Pipás elmondása szerint Börcsökné ajánlgatta a gyilkosságot, mondván a férje az ital miatt úgyse élne sokáig, ő pedig adna érte búzát, kukoricát és egyéb dolgokat, mi több, Pipás lányának a kiházását is megígérte. Az asszony többször zaklatta az akasztás gondolatával, Pipás szerint maga Börcsökné ajánlotta, hogy egy társat is fizet, és a kötél is az ő ötlete volt, mivel ezzel a legkönnyebb az öngyilkosság látzatát kelteni. Vecsernyés János felbérletét úgy mesélte el, ahogy maga Vecsernyés:¹⁹ 1919 májusában Pipás felkereste Vecsernyést a lakhelyén, és közölte vele, ha segít Börcsök István felakasztásában, akkor nagy összeget kereshet. Vecsernyés munkanélkülisége miatt konkrét összeg megbeszélése nélkül egyezett bele. Pipás, a vallomása szerint, arra már nem emlékezett pontosan, vajon Börcsök Imre együtt ment-e velük a Börcsök tanyára vagy csak ketten mentek Vecsernyéssel. A hangra azonban kijött egy lámpával Börcsök István, aki ekkor Vecsernyés Jánossal egészen az udvarig dulakodott, ahol Pipás a kötelet az áldozat nyakára tette. Vecsernyéssel együtt az áldozatot bevonszolták és felakasztották. Börcsökné kérésére átvitték a kamrába a testet, ott akasztották fel újra. Sem Vecsernyés, sem Pipás vallomásában nem szerepel az a Börcsökné által említett körülmény,²⁰ hogy már majdnem hajnalodott, vagyis mindez elég kockázatos volt. Pipás szerint Börcsök Imre is segített a holttest cipelésében, majd a munka végeztével először Vecsernyés, és azt követően Pipás is távozott a tanyáról. Az eset után hajnali öt-hat óra felé Börcsök Ferenc keltette fel, és kérte, menjen el a rendőrökért, mert az apja felakasztotta magát. Börcsökné még aznap azt mondta Rieger Pálnénak, költözzön át a kistanyából a nagytanyára hozzá. Egy évig itt élt, elmondása szerint, és segített a gazdaság körül.

17 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Börcsök István haláláról.

18 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista folytatólagos vallomási jegyzőkönyve.

19 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Vecsernyés János vallomási jegyzőkönyve.

20 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Börcsök Istvánné vallomási jegyzőkönyve.

Pipás július 19-én tanúvallomást tett Dobák Antal halálával kapcsolatban, melyben bűnösségét csak részben ismerte el.²¹ A családdal való megismerkedését az I. világháború utáni évekre tette, de pontosan nem jelölte meg. Egy környéken laktak, és később 1921-ben 2–3 hónapig náluk élt, amíg a szomszédságban lévő tanyát ki nem tatarozta. Lehetősége volt megtapasztalni a rossz viszonyt a házastársak között. Dobákot ideges, indulatos természetű embernek írta le, aki családját napi rendszerességgel az őrületbe kergette vagy elzavarta otthonról.²²

Dobákné 1922. elején több alkalommal panaszkodott az urára, elviselhetetlennek tartott élete miatt állt elő azzal a gondolattal, hogy meg kellene ölni a férjét. A Dobák gyilkosságban Pipás két bűntársa nagyrészt egybehangzó tanúvallomást tett. Bende a Dobák gyilkosság előtt két hónappal ismerte meg Pipás Pistát, mivel kíváncsiságból meglátogatta. A találkozás alkalmával Pipás felvetette a jó bolt lehetőségét és a könnyű pénzszerezés módjaként Dobák Antal megölését tüntette fel. Bende pedig munkanélküliként hajlandó volt rá, ha jól megfizetik. A vallomásából nem derül ki egyértelműen, vajon Pipás vagy a feleség volt-e az értelmi szerzője a gyilkosságnak. Később Bende szólt Császár Józsefnek az ügyről, aki szintén hajlandó volt a gyilkosságban részt venni.²³

Pipás szerint viszont 1922. márciusában egy vasárnapi napon Dobákné Bende Istvánnal meglátogatta őt, hogy áthívják a tanyájukra, ahol már Császár József is várta őket. Itt Dobákné előadta, hogy elhatározta férje megölését, ehhez keresett segítséget: „nézzed komám, ha úgy lesz, és segítesz a férjem elföldelésében, akkor 1 mm búzát, 1 sonkát és 28 liter bort fogok neked adni”.²⁴ Ugyanilyen paraméterekben ajánlott fel díjazást Császárnak és Bendének is. Pipás szerint ők hárman kérdeztek rá, miként képzei a gyilkosságot Dobákné: „az anyja ide-oda Istenit, kössétek fel, akkor nem veszik úgy észre, mintha úgy vernétek agyon”.²⁵ Pipás, tanúvallomása szerint, akkoriban nagyon szegény volt, a betevő falatja is alig volt meg, emiatt úgy válaszolt, hogy hajlandó ott lenni, de nem vesz részt a vállalkozásban, mert mint Dobákné tudja, ő a halott embert nem fogja meg. Ennél a mondatnál valamilyen közös tapasztalatra vagy beszélgetésre hivatkozhatott, ahol előkerült kettőjük között a halál és a halottak kérdése. Ám a Pipás legendának része az a hatóságok előtt is felvállalt tulajdonsága, hogy akasztás után a halotthoz csak a segítők nyúlhattak. Ezen a megbeszélésen történt a gyilkosság dátumának kijelölése, de vallomása szerint ezután távozott, míg Bende és Császár ott maradtak, és valószínűleg az emberölés további részleteit beszéltek meg.

Pipás személyében igen csavaros eszű bűnözőt ismerhetünk meg, mivel saját elmondását, hogy Dobákné találta ki az önakasztást, Császár József vallomása is megerősítette.²⁶ Pipás úgy állítja be magát, mint aki felajánlja szolgálatait „kiszolgáltatottnak tűnő” feleségeknek. Korábbi akasztásaiból egy esetet megoszt a kvázi felbujtóval (bizalmat akar ébreszteni, de önvédelmi okokból nem mond többet), akit meggyőzve a bűntársak előtt már valódi felbujtóként tud felmutatni, mivel megosztja vele az önakasztásnak látszó taktikát.

21 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Dobák Antal haláláról.

22 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Császár József vallomási jegyzőkönyve.

23 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Bende István vallomási jegyzőkönyve.

24 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Dobák Antal haláláról.

25 Uo.

26 CSML VII. 2. b. B5336/1932. Császár József vallomási jegyzőkönyve.

A kijelölt időpontban az esti órákban megjelent Dobákéknál, amikor még csak a három gyermek volt otthon. Bende és Császár kevéssel utána érkezett, majd negyedórával később Dobák maga lépett be elsőként a konyhába, ahol az elrejtőzött Bende és Császár közösen elkapták, nyakára kötelet húzva vonszolták be a szobába. Ott égő lámpa mellett Pipás várt a három gyerekkel együtt, akik azonnal kiszaladtak, mihelyt apjukat így látták. Dobákné a konyhaajtóban állt, így akadályozva meg, hogy bárki a gyerekein kívül elhagyja a szobát. Pipás nem látta, ki rakta a kötelet még a konyhában Dobák nyakára, de Bende István hozta magával a kötelet. A szobában az áldozatot Császár fogta meg, míg a kötelet Bende átvetve a mestergerendán 5-6 percig húzta. Pipás nem látta, hogy Dobák rúgkapált volna a kötélén lógva, ezért úgy gondolta, már a konyhában elvesztette az eszméletét attól, hogy kötelet húztak a nyakára. Vallomása szerint nem vett részt a gyilkosságban, csak a halál beállta után, Dobákné kérésére, vette ki Dobák zsebéből a bugyellárisát, és adta oda az újdonsült özvegynek. Ez egy olyan momentum, amely megdönti Pipás vallomásának és legendájának azt a darabját, miszerint nem nyúl sohasem halotthoz.

Bende leengedte a kötélről a testet, hogy Császár átkarolhassa, és együtt kivihessék a kamrába. Dobáknéval együtt Pipás is követte őket, a gyermekek is látták, sőt a kamrába be is mentek, mikor a testet újra felakasztották. Egy szakajtót tett Bende a hulla alá, és többször elmozdította, mintha Dobák rúgta volna ki, illetve a szakajtó körül toporgott, mivel Bende megállapította, hogy ugyanolyan csizmát visel, mint ami Dobák lábán van. A test elrendezése után egy hordóból bort szívott ki egy pohárba, amit megivott, mintha csak az áldozat tette volna öngyilkossága előtt. Ezek után mindannyian visszamentek a házba, ahol Dobákné borral kínálta őket, de Pipás szerint ő elsőként távozott lakására. Pipás nem említette a halott melletti italozást, amit másik két bűntársa egyaránt bevallott.

Az eset után két héttel, jóval Dobák temetését követően, Pipás megkapta Dobáknétól az egy métermázsza búzát, a sonkát, valamint a 28 liter bor egyharmad részét. Ráadásaként Dobák tajtékpipája is az övé lett. A két bűntársának javadalmazásáról, vallomása szerint, közelebbit nem tudott, de biztosra vette, hogy jussukat nem hagyták Dobáknénál, hiszen szegény emberek voltak. Külön kérdésre előadta, hogy a gerenda, amire Dobákot felkötötték, bizonyosan festett volt, de a pontos színt illetően nem tudott határozott választ adni; vagy zöld, vagy kék volt. Szintén kérdésre válaszolva közölte, hogy a kapott élelmet felélte, a tajtékpipát viszont egy évvel később eladta egy majsai lakosnak egy kilogramm faggyúért és egy törött pipáért.

Pipás vallomását azzal zárta, hogy a gyilkosságot illetően mindig nyugtalan volt: „szinte vártam, mikor fog a rendőrség hozzám egyszer ezért betoppanni.”²⁷ Nem tudható biztosan, ez vajon a megfontolt bűnöző félelme-e a falusi pletykáktól, vagy a bűntudattal küzdő elkövető képének megerősítése a hatóságok szemében. Az ügyben szereplő vádlottak és tanúk között ő az egyetlen, aki nem tud írni és olvasni, ezért az aláírása helyett az ujjlenyomatával, és egy kereszttel jelezte elismerő szándékát. Abban is egyedülálló, hogy nem tudja pontosan születési dátumát, így az életkora a hivatalos papírokon folyton változott, végül 1886-ot jelölték ki mint születésének legvalószínűbb évét.

A bírósági vallomások részben egymásnak ellentmondó, részben egymást árnyaló narratíváinak értelmezésekor elsősorban nem az emlékezeti hiányosságokra vagy következetlenségekre érdemes gondolni, hanem az

²⁷ CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Dobák Antal haláláról.

igazságszolgáltatással szembeni félelemre, a nyomozóhatóság feltételezhető pszichikai kényszerére, a várható büntetések elkerülése érdekében alkalmazott taktikákra, amelyekről sajnálatos módon semmit sem tudunk – viszont a meglévő vallomások egymásra hatásából kikövetkeztethető. Pipás a rá nehezedő falusi, egyéni elvárásokat domborítja ki, mintha saját létezése női vádlott társai részéről kötelezettséget róna rá, mint hatalommal rendelkező személyre. Az özvegyek, az áldozati és felbujtói szerepek között ingadozva, női esendőségüket emelik ki: implicit módon a rászorulást egy erőskezű döntnökre, aki helyettük teszi rendbe a problémákat. Az egyéni érdekek és félelmek által vezérelt tanúvallomásokban, mint irodalmi szövegekben, sokkal inkább a mesélő saját szerepének, motívumainak kidolgozása érhető tetten, és a környezet, a vádlott-társak személyisége eléggé elnagyolt, sarkos megállapításokkal terhes, noha azok támogathatnák meg az önkép valóságosságát.

SZABÓ LÁSZLÓ PITAVALJA

Szabó László bűnügyi újságírónak a *Bűnügyi Múzeum* című kötetében 1968-ban megjelent történetei a magyar pitavalj²⁸ megteremtésére tett kísérletként értelmezhetőek. Az itt szereplő Pipás Pista történet leginkább a meghökkentésre alkalmas, mivel a többi szenzációs esethez képest sokkal kevésbé szuszakolható be az egykori Horthy-kor arisztokratikus, illetve polgári devianciái közé: a profithajhászó, de a vagyoni egyenlőtlenségeket növelő kapitalista világ részeként, az akkori Magyarország maga is neuralgikus pontot jelentett a szocialista igazságszolgáltatással és életkörülményekkel összehasonlítva.

Pipás „önkéntes hóhéreként” olyan helyen tudott hatékonyan működni, ahol a szegénység és a nyomor nem pusztán egymásra vonatkozó szinonimák, hanem fokozatkijelölők a történet szövegvalóságában: „*A húszas évek országos nagy nyomorából is kirítt szörnyű szegénységével, primitív életkörülményeivel Átokháza, a szegedi tanyavilág e kis települése*” (Szabó 1968:276). Szabó a történetmesélést a szegedi hatóságoknak jelentett tömeges méretű öngyilkosságokkal kezdi. Leírása szerint nem volt olyan hét, hogy valaki ne vetett volna véget az életének. A hivatalos szervek mindeközben tétlenül figyelték a nyomor egyre nyilvánvalóbb jeleit. Szabó mesélési technikáját úgy is értelmezhetjük, mint egy „narratív nagyító” működését. Az események narrálásában a cselekvési módok olyan módon nagyítódnak fel, hogy azok alapvetően különös, érthetetlennek látszó jellege, a fokozott melléknevek és határozók lencséjén keresztül, egy rendkívül torz világot emel ki az átlagos, jelzők nélküli vidékből.

A szocializmusban íródott legendaváltozatban különös hangsúly kerül a „*zárt életű tanyavilágra*”, amely lehetővé teszi a „*már misztikussá nőtt alak*” (Szabó 1968:276.), Pipás Pista jelenlétét. Szabó leírásában Pipás egyfajta örökifjúként tűnik fel, aki kortalan egyrészt nőtlensége, másrészt rendkívüli ereje okán. Pipával a szájában jelképes alakja lett Átokháznak: ha bárkinek szükséges volt tanácsra, akkor a szomszédokon keresztül terjedő hírláncon át kerítették elő. Fel sem merült, hogy többen tudták volna merre él, vagy a piacozási időpontokban lehetett volna vele találkozni. A legenda ezen változata szerint egyáltalán nem volt a tanyai világ nyilvános terein gyakorta megforduló személy, hiszen titkos-informális hírláncon keresztül kellett előkeríteni.

A névtelen feljelentést követő nyomozás során szinte senki sem tudta megmondani, merre érdemes

²⁸ François Gayot de Pitaval 18. századi jogásztól eredeztethető műfaj az okulásra szolgáló, extremitása miatt tanulságosnak tűnő bűnesetek tárházát jelenti, amelyet rendszerint kötetbe szerkesztenek.

keresni. A nyomozást vezető fiatal ügyész jelenléte már önmagában hiteltelen és indokolhatatlan. Eszerint az egyik portánál történő kihallgatás során, hirtelen ötlettől vezérelve, házkutatást rendelt el, ekkor került elő Pipás a padlásról, ahol addig bujkált. A tanyai emberek korábbi kihallgatásai eljutottak Pipás füléhez, aki ezért hosszú ideig sikeresen tudott elrejtőzni a hatóságok szeme elől. Szabó nem tér ki erre részletesen, ám a történetéből nyilvánvalóan következik, hogy a falusi társadalom egyértelműen támogatta és segítette is Pipás rejtgetését. Az örökifjúként ábrázolt személyről csak a kihallgatások megkezdésekor derül ki, hogy már ötvenéves. Ez tovább növeli a történet rendkívüli, szinte már misztikus jelentésrétegeit: mintha nem fogna rajta az idő, a klasszikus szuperhősökhöz hasonlóan nem érzékelhető saját öregedése – csak a formális, legitim másikkal, az állammal szemben. A hivatalos közeggel történő nyílt konfliktus elengedhetetlen, hogy a történet misztikusságának és szimbolikusságának csúcspontja kifejlődhessen.

A kihallgatások késő éjszakába nyúltak a legenda szerint, amikor *„egy-egy ilyen vallatássorozat után holt fáradtan vánszorgott vissza a cellájába”* (Szabó 1968:280). A mentális fáradtság érzékletes leírása úgy hat, mintha az állami erőszak-monopóliumot képviselő szervek semmilyen agressziót sem alkalmaznának egy brutális gyilkosság elkövetőjével szemben. A börtönben Pipás a fürdetésnek is ellenállt, ám ekkor sem alkalmaztak vele szemben erőszakot. A kényszerítéssel felhagytak, inkább törvényszéki orvos kirendelésével látták megoldhatónak az ügyet.

Az erőszakhiány dramaturgiai okai között említhető, hogy e nélkül rendkívül gyorsan kiderülne Pipás „valódi”, biológiai neme. A leleplező megközelítés érdekében mindenképpen fel kell áldozni a Horthy-kor igazságszolgáltatási rendszerének elítélhetőségét, működésének embertelenségét. A történet drámaiságának és misztikusságának fenntartása érdekében muszáj volt a büntetőeljárás első feléből kihagyni azt a felismerést, hogy a gyanúsított férfi valójában nő.

Az orvos elmondása szerint a vizsgálat nem volt könnyű: a foglyot a cellatársai fogták le (Szabó 1968). Erőszakot és kényszerítést a hivatalos közegek helyett csak saját sorstársai alkalmaztak ellene. A meglepetés erejét követően a legenda történései felgyorsultak: *„az események most már peregtek”* (Szabó 1968:280).

A legenda értelmezése szempontjából döntő kérdés, hogy milyen indítékai lehettek Pipásnak, ezért Szabó is vallomástételre hívta fel a törvényszéki épületben. Élettörténete szerint Átokházán született, majd 13 évesen a Felvidékre került cselédnek. Egy turócszentmártoni földesúrnál dolgozott – a házon belüli teendőket ellátó – belső cselédként. Két hét után a munkaadójának annyira megtetszett a fiatal lány, hogy szexuális kapcsolatra kényszerítette. Az erőszakot követően boldog élete volt a kastélyban, ám a lány nem tudta elfelejteni az őt ért szégyent. Felnőttként ment hozzá Rieger Pálhoz, egy szintén ott dolgozó kocsihoz. A házasságból született egyetlen lányuk Kassára ment cselédnek, a háború kitörése után az ura a frontra került, Rieger Pálné pedig egyedül maradt. Férje elesett az első világháborúban, ekkor döntötte el, hogy visszajön Átokházára. Férfiruhába öltözött és megfogadta, hogy bosszút áll *„minden férfin, aki iszik és veri a családját...”* (Szabó 1968:281).

Pipás fő indítékát, a férfiakon való bosszúállást a legenda más részei is alátámasztják. Amikor a bíró a tárgyaláson kihallgatja, nem tud semmilyen eseményt sem megerősíteni, noha még a vizsgálati szakaszban tisztán emlékezett a gyilkosság lefolyására. *„Nekem ilyenkor mindig elborította az agyamat a vér, és én nem emlékszem sok dologra...”* (Szabó 1968:284) – így válaszolt az őt inkrimáló kérdésekre. A bosszú motívuma

egyben az emlékezést is lehetetlenné tette, így Pipás motivációja teljesen időn kívüli, szinte archaikus reakció a férfiak által képviselt igazságtalansággal szemben.

A legenda a káini ősbűnhöz hasonlóan indulatcselekményként mutatja be Pipás tettét. Ám Pipás szimbolikus mivoltának egységét muszáj megteremteni, és ehhez a *modus operandi*, az elkövetési mód nem lehet ellentmondásban az elkövető motivációival. Az indulatból elkövetett bosszúálló cselekedetek természete nem hasonlít a megtervezett, félrevezetésen alapuló gyilkosságokhoz. A Szabó-féle megközelítés ezért megpróbálja inkorporálni Pipás személyiségébe a megfontolt racionalizmust is. A bíró többszöri kérdésére kiderül, hogy a könnyebb megélhetés érdekében kezdett férfiruhában járni, így megkapta a „*férfinapszámot, mert a fehércseléd napszámból nem tudtam volna megélni. Ezért volt az egész*” (Szabó 1968:286). A történet ezen pontján célracionális cselekvésként tűnik fel az addig identifikációs alapúnak tűnő társadalmi nemi azonosulás.

Szabó az írása vége felé a kezdetben alkalmazott narratív nagyítóként működő szövegalkotást teljesen elhagyta, és a normatív állítások is háttérbe kerültek. A bírósági tárgyalás végéhez közeledve pedig egyre több az olyan látszólagos, hivatalos eljárásoktól elvárt objektív állítás, amelyek többféleképpen értelmezhetőek: „*A férfiakkal való érintkezésben ma már nem talál semmi örömet*” (Szabó 1968:287). Ezt egyrészt magyarázza a korábban már kifejtett undorérzet, de az az egyszerű ténymegállapítás is Szabó részéről, hogy „*ezen nincs semmi csodálkozni való, hiszen ötvenéves elmúlt*” (Szabó 1968:287).

A gyilkos motivációihoz – egyrészt az indulat által hajtott bosszúálló, másrészt a megélhetést biztosító tervszerű magatartáshoz – illeszkedő magyarázatok kettősége jól tetten érhető Szabó szavaiban is: „*Az átöltözési hajlam lehet bizonyos perverzításban szenvedő személyek szokása, akik nem nevezhetők százszázalékosan nőknek, vagy férfiakkal. Rieger Pálnénál nem találtunk anatómiailag semmiféle olyan elváltozott jelenséget, amely megmagyarázta volna átöltözési hajlamát*” (Szabó 1968:287). A Pipás Pista átöltözési szokására vonatkozó érvelés aztán egy bekezdésen belül, szinte észrevétlenül, mondatról mondatra alakul Szabó személyes monológjává, amelynek alanya távolságtartó értelmezőből a nyomozás részesévé, segítőjévé alakul.

Innen ugrunk vissza a tárgyalás drámájába, ahol a védő éppen – az anatómiai nyomok hiánya ellenére is – a lelki deformáltság mellett érvel. A védő azt az álláspontot kívánta érvényesíteni, miszerint Pipás jobban szerette a nőket, mint a férfiakat, ami egyértelműen a szexuálpszichológiai és -patológiai jelenségek körébe utalta volna az ügyet a büntetőjog területéről, ettől remélve védence felmentetésének kulcsát. A vádat támogató orvosszakértők viszont csak a férfiak gyűlöletét voltak hajlandóak elfogadni, ami állításuk szerint nem járt együtt a nők iránti fokozott rokonszenvvel, amiből az következik, hogy teljesen beszámítható volt az emberölések elkövetésekor.

A tárgyalótermi dráma adok-kapok formáját imitáló történetet végül Szabó elítélő megjegyzései zárják, melyek szerint a korabeli szakértők nem voltak figyelemmel a modern orvostudományra és az ügy szexuálpszichológiai vonatkozására. A gyilkosságok különös kegyetlenségét, az egyik áldozat pipájának elvételeként Szabó az aberráció, a pszichopatologikus viszonyok egyértelmű jelének tekintette. Pipás biológiai nemének kiderülése előtt az igazságszolgáltatás pozitív fényben tűnt fel, ennek azonban főként dramaturgiai okai lehetnek: hiszen máskülönben sokkal korábban és könnyebben kideríthették volna Pipás biológiai nemét. Végül, a legenda befejezésénél egyértelműen elítélte az akkori bírósági döntést. Egyfelől megkérdőjelezte helyességét,

másrészt azzal a narratív gesztussal, hogy Pipást története szerint felakasztják, a történet zárásaként olyan talio-elvet követő intézményként ábrázolta a Horthy-kori igazságszolgáltatást, amely nem csak megtorolni, de megérteni sem képes.

EMBER JUDIT FILMTERVEI

A Pipás-legendát demisztifikálni szándékozó *Pipás Pista és társai* című dokumentumfilm tervét is eredetileg Szabó írása ihlette. Bubryák István – televíziós szerkesztő, aki az 1980-as évek elején egy Pipásról szóló filmtervet készített, melyből aztán Ember Judit²⁹ rendezett 1983-ban filmet – saját elmondása szerint fiatal felnőttként olvasta Szabó László *Bűnügyi Múzeum* című könyvét. Teljesen elbűvölte a Pipás Pistáról szóló fejezet, mivel szegedi születésűként a környéket ismerte, de a tanyavilág informális hóhérének históriájával még nem találkozott. A Szabó közlésében megismert történetet Bubryák éppen azért tartotta zseniálisnak, mert minden adott volt a filmre viteléhez: „*Úgy éreztem, egy igen fordulatos, érdekes, látványos történetet kaptam, melyben volt minden, ami egy komoly bűnüggyhez kell, van benne gyilkosság, szükséges mennyiségű kegyetlenség, meglepő fordulat, jól »megírt szerepek«, megnyugtató befejezés (kivégezték), kellő társadalomkritika, előre tekintő következtetés (nálunk ma már ilyen nem történhet meg!)*” (Bubryák 2013:8).

Az Ember Judit által rendezett dokumentumfilmben ugyanolyan fontos volt, hogy a Pipás életéből és korából kiválasztott pillanatok, még inkább emlékek, dramaturgiai elemekként működővé tegyék az alkotást. Szabó történetének lényegét azonban jól meg tudta ítélni Bubryák (2013) visszaemlékezéseiben, amikor kitért a megfelelő társadalomkritikára, és kommentálta Szabó kétséges következtetését, mely szerint az egykori autoriter Magyar Királyság határvidékein tapasztalható kegyetlenség a szocialista internacionalizmusban teljesen elképzelhetetlen lett volna.

Ember Judit Pipás Pistáról játékfilmet kívánt készíteni, de erre nem kapott lehetőséget. A filmforgatókönyv megírásának előkészítéséhez komoly anyaggyűjtést végzett. Az összegyűjtött anyagot a rendező halála után Zalán Vince rendezte össze egy kötetbe. A Pipás Pistával foglalkozó fejezet a szegedi törvényszék ítéletével kezdődik, majd Ember rátér bevezetőjében arra, hogy az érintett családok leszármazottait kereste. Az áldozat és felbújtó leszármazottait az ország különböző részein találta meg, időközben bejárta a Szeged és Kiskunhalas környéki tanyavilágot, ahol a Pipást egykor még ismerő személyekkel beszélgetett. Ember, elmondása szerint, azért tudott beszélgetni Pipást ismerő emberekkel, mert híre ment, hogy nem ítélni, hanem megérteni akarja a helyzetet. Hallgatta idős emberek történeteit, amelyekben visszatérően jelent meg: Pipásról mindenki tudta, hogy nő.

A kötetben a szerző megemlíti az egyik legfurcsábbnak ható mondatot, amit hallott: „*leesett róla a mennyasszonyszoknya, azért járt nadrágban*” (Ember 2003:147). A közlés talán azért ragadhatott meg Ember Judit emlékezetében olyan erősen, mert egyszerre képvisel egy meglepően költői képet, ám a szóhasználat egyszerűsége miatt inkább ténymegállapításnak tűnik. Ember a szemtől szembe folytatott beszélgetések alatt magában hallotta „*a kórust, mely hol rímel, hol felesel az ő szövegükkel*” (Ember 2003:147). A Pipást ismerők emlékei már korábban is olyan egységet alkottak Ember fejében, annyira ugyanazok a momentumok ismétlőd-

²⁹ http://www.filmvilag.hu/xista_frame.php?cikk_id=1857

tek, hogy végül úgy érezte, „már csak a dallamot fogom föl, a szöveget nem” (Ember 2003:147). A Pipáshoz kapcsolódó legendák és emlékek Ember értelmezésében ugyanúgy irodalmi jelleget öltenek, ahogy Szabó is ekként ismerte fel a nőből férfivá váló alakot, amelyet olvasva Bubryák is hasonló következtetésre jutott. Ám a filmrendező Pipás történetére úgy tekintett, mint görög sorstragédiára, amelyben a sorsnak, a végzetnek való teljes emberi kiszolgáltatottság jelenik meg a történeten keresztül.

Ember Judit értelmezése szerint a férfiruhába öltözött nő nőtársaival ellentétben képes volt önállóan megélni: „Rendkívülisége éppen ebben van, hogy képes volt elmenni és nem visszamenni, megállni és megélni a maga lábán. [Az itt élő nők] félnek, hogy nem tudnának megélni, s hogy uruk és parancsolójuk úgyszólván vissza-hozná őket” (Ember 2003:174). Ember számára rendkívül fontos, hogy egy biológiailag női személyről van szó, hiszen képes volt egyedül megélni, „ha férfiruhába öltözött is!” (Ember 2003:174). E megközelítésből inkább úgy tűnhet, hogy az átöltözés nem feltétlenül járt együtt teljes identitásváltással.

Ember Judit kutatásaiból kiderült, hogy egyfelől a helyiek ismerték Pipás valódi nemét; másrészt a férje előli menekülés élménye után jutott oda, hogy tragikus körülményeket imitálva azokat a férjeket ölte meg, akik „megtestesítői voltak a kor férfi ideáljainak” (Ember 2003:175). Az autonóm nő fontosságát erősíti már maga Ember szövegének a szerkezete is, ugyanis az elbeszélést Rieger Pál életével, azon belül is feleségének – Pipásnak – a távozási utáni időszakával kezdi. A férj jelentőségét azzal alapozza meg, hogy kiemeli: 1944-ben Rieger Pál levelet írt a márianosztrai börtönbe, hogy még halála előtt válasszák el feleségétől, Rieger Pálnétól, született Földi Viktóriától. Végül megtudta, hogy felesége már két évvel korábban elhalálozott a Budapesti Gyűjtőfogházban. Így az idős Rieger még a halálos ágyán össze tudott házasodni Szűcs Veronnal, a Pipás távozási óta vele együtt élő nővel. Ember a férjen keresztül vezeti be Pipás sorsát, és a férfivá válás ténye helyett arra helyezi a hangsúlyt, hogy sohasem váltak el egymástól. A tradicionális heteronormatív világ kötőerejét emeli ki egy rendkívül pregnánsan normasértő, a maszkulinitás létjogosultságát megkérdőjelező ügyben.

A gyilkosságokba torkolló történet drámai felütése helyett Ember a Rieger Pál halála utáni örökségi ügyek boncolgatásába kezd. Az idős férfi után maradó 10 kataszteri holdat 11 részre kellett osztani. Az első feleségétől hat gyermek maradt utána, Pipástól csupán egyetlen lány, a hosszú törvénytelen együttélés után vele házasságra lépő asszonytól pedig kettő. A kilenc gyermek mellett a harmadik feleség kapta a tizedik részt, majd megjelent egy Rieger Irén nevű nő, akiről nem lehetett eldönteni, hogy Pipásnak vagy Pipás lányának a gyermeke. A föld kimerése, az egyik Rieger lány férjének elmondása alapján, sokkal inkább magának a családnak a mentális felosztását szolgálta. A különböző érdekek és személyes ellentétek miatt szegmentálódott család viszonyait egyértelműsítő örökösödés azonban céltalanná vált azzal, hogy „jött a demokrácia, és nem lett senkié sem” (Ember 2003:149). Ember ezzel a szövegrésszel utalt a család vagyoni helyzetének megváltozására, valamint a tulajdon megszerzésére tett erőfeszítéseik feleslegességére. Pipás távozásának történetét éppen azért kutatta a család, mert az osztózásnál egy olyan törvénytelen gyermek jelent meg, aki a névleg bejegyzett apa halála után követelte az örökségből részesülést.

Az egykor Földi Viktóriaként született, később Rieger Pálné néven asszonyként élő személy azzal, hogy felvette a Pipás Pista nevet és a férfiidentitást, megnehezítette, sőt szinte meg is szakította a korábbi vagyoni és örökösödési jogaival kapcsolatos lehetőségeit. A Rieger család és más érintett személyek számára a legen-

dák összegyűjtése és értelmezése rendkívül fontosnak bizonyulhatott. A mendemondák mögött feltételezhető valóság Pipás elfogása előtt a bosszú elkerülése miatt számított kulcskérdésnek. Rieger egyik lánya, Farkas Imréné, úgy emlékezett, Pipás meg akarta ölni az egykori férjét, amikor „beüzent... a pribékjeivel, hogy jöjjön ki a tata, beszélni akar vele” (Ember 2003:149). Az asszony emlékeiben a bosszú és az örökösödés kérdése összekapcsolódott, mert Pipás „szerzett valahun egy gyereket” (Ember 2003:150), és azt akarta, hogy férje vállalja el a gyámságot. Elmondása szerint akkor ők, gyerekek, még nem tudták, hogy Pipás milyen erőszakot akar tenni az apjukon, habár az asszony emlékei szerint az édesapja is csak sejthette, mit is szándékozik tenni Pipás. „Kukoricások voltak a ház mögött, gondolhatta, hogy mit akar véle a Pipás...” (Ember 2003:150). Tehát nem az út, a ház nyilvánosabb része felől érkezett Pipás, hanem bujkálva a földek irányából. Lehet ennek fenyegető szándék is az oka, habár Farkas Imréné szerint Pipás elfogása előtt nem tudtak az általa elkövetett gyilkosságokról. Ezek alapján nem vethető biztosan el, hogy Pipás nem inkább saját törvénytelen gyermekének a helyzetét kívánta rendezni. Saját, vállaltan maszkulin identitásának alapvető megkérdőjelezését jelenthette a vele együtt élő gyerek léte. Ez alapján sokkal érthetőbbé válik, miért is nem akart nyilvánosan, az úton együtt menni vele. A véletlenek furcsa együttállásaként értékelték az emlékezők, hogy miután Rieger nem vállalta a gyerek gondozását, Pipás Szűcs Veronhoz, Rieger későbbi feleségéhez vitte a gyermekét, hogy „vigyázzon rá, amíg ő a dolgait intézi” (Ember 2003:150).

Ember Judit kutatásai szerint a tanyavilágban szinte mindenki tudta, hogy Pipás népi hóhéreként működött, ezért kicsit meglepőnek tűnik, hogy Riegerék ezzel nem voltak tisztában. Valamint az is kérdés, hogy a Szűcs Verontól született lány, a későbbi Farkas Imréné miként emlékezhetett arra, hogy apja nem kívánta befogadni Pipás gyermekét, miközben máshol élő anyja erre mégis hajlandó lett volna. Minden valószínűség szerint ekkor, a korszakban használt terminus szerint, úgynevezett vadházasságban élhetett Szűcs Riegerrel, ám ennek normasértő jellegét a lányuk emlékezete megpróbálta kirekeszteni, ugyanakkor az elbeszélendő történet logikai egysége kitermelte az ellentmondásokat.

Az egész Pipás történetet körbelengik az ilyen és ehhez hasonló történetmorzsák, amelyekből világosan kiderül, hogy az itt élők folyamatosan reflektálnak saját vagyoni helyzetükre, vallásosságukra, az emberi hiúság megnyilvánulásaira, amelyek semmilyen logikus összefüggésben sem állnak a megbecsültséggel. A sors igazságtalanságát több esetben megemlítő emlékezők saját keserű élethelyzeteiket részben vagy egészében a vagyoni helyzettel kapcsolják össze, amelyet Pipás léte még komolyabb módon nehezített. Jakab Vincéné, aki Földi Viktória és Rieger Pál egyetlen életben maradt gyermekének lánya, korán árvaságra jutott, mert édesanyja elhalálozott, amikor ő tizennégy hónapos volt. Nagymamája, Pipás nem fogadta magához, inkább menhelybe akarta vinni, mivel neki dolgoznia kellett. A szomszédok támogatásának köszönhetően a pap prédikációjában megemlítette a lányt, akit így későbbi családja örökbe fogadott. A nevelőanyjának nem lehetett gyermeke, ezért fogadták örökbe. Saját elmondása szerint nagyanyját sosem látta, „illetve biztos láttam, hisz Tompán laktunk mi is, ő is, de nem tudtam, hogy az a nagyanyám. Nevelőszüleim nem akarták, hogy tudjak róla, és én nem tudtam” (Ember 2003:154).

A leszármazott sorsa is igazolja, hogy Ember Judit görög sorstragédia metaforája több esetben is viszközön a szereplők elbeszélésében. A gyermektelen család, aki vállalja egy kitaszított felnevelését, ismerős

alakja a zsidó-keresztény európai kultúrkörnek. Az a momentum pedig, hogy egy településen nőtt fel és élt az általa nem ismert valódi nagyanyjával, az Oidipusz mítoszban szereplő kutató, kíváncsi ember szövegvilágának a bezárása az alföldi tanyák közé. „*Nem, nem irattak a nevükre, hát ugye szegény emberek voltak, minék*” (Ember 2003:154) – halljuk Jakab Vincénétől, ahol a mondatszerkezet elárulja, hogy ez egy konkrét kérdésre adott válasz lehetett. Mikor a városi, értelmiségi nő találkozott a tanyavilágban egy görög tragédiákban szereplő sorssal, szinte kibukkant belőle a kérdés, vajon a nevét is megváltoztatták-e, hogy biztosan senki ne sejtse, mint a jóslat miatt máshoz kerülő Oidipusz esetében, hogy kinek a leszármazottjáról van szó. A választ azonban ebben az esetben is a vagyoni helyzet determinálta. Így az egész tanyavilág a nézőközönségévé válhatott annak az alföldi sorstragédiának, melynek az érintettjei társadalmi emlékezetkiesésre kényszerültek.

Az emlékezethiányok okára jó példa Farkas Imréné – Rieger Pál Szűcs Verontól született gyermekének – félelme: „*A faluban úgyis azt fogták ránk, hogy mi a Pipás lányai vagyunk, moshattuk magunk, hogy mi a Szűcs Verontól vagyunk. A plébános is kiprédikált bennünket, azt se tudtuk, hogyan süssük le a szemünk, mindenki minket nézett a templomba*” (Ember 2003:150). A felejtés volt a legcélszerűbb, amit a kisgyermek szocializációja révén a családja is támogatni kívánt. Így érthetővé válik, hogy az egyik áldozat, a Pipás által meggyilkolt Böröcsök gyermeke, özvegy Huszta Antalné, miért ezzel kezdte válaszát: „*Mit tudnék én magának segíteni, négy éves voltam, amikor az történt. Apámat nem ismertem, nem emlékszem rá... Feri [a testvére] apánk természetét örökölte, durva, iszákos, rettenetes*” (Ember 2003:156–157). A kivágott Pipás alak ellenére kibukkan, hogy testvére olyan tulajdonságokat örökölt, amiért apjukat megölték, s erről ő maga is tud, habár biztosan állítja, nem ismerte az apját. Az érintettek emlékezeti terében Pipás olyan egyedi formaként volt jelen, amelyet hiába vágtak ki saját határvonala mentén precíz excízióval – mivel éppen azok a viszonyok termelték, amelyek befolyással voltak Pipásnak mint emlékezeti alaknak a határaitra.

HELYI LEGENDAKERESŐK

Az Alföld déli részén élő és alkotó értelmiségiek képzeletét is izgatta a Pipás-jelenség. Miskolczi Miklós újságíró 2006-ban jelentette meg a *Tompa, a pusztába nőtt város* című művét. Miskolczi a történeti időt a jelenig követve jegyezte fel a helység megváltozásának történetét és a különböző történeti sorsfordítók idején errefelé végbement históriákat. Ennek megfelelően, a szöveg nem annyira részletes történeti munkának készült, hanem inkább rövidebb történeti mozaikok sorának. A *Korfestő esetek* című fejezetben, ennek megfelelően, apróbb kis színes, meghökkentő és tanulságos történetek között szerepel Pipás Pista életének zanzásított változata.

Ez a rövid összefoglalás a Szabó László-féle értelmezést követő képet fest Pipásról. E szerint 1922-ben, tehát Tompa önállóvá válásakor egy „*meglehetősen sima arcú, szőrtelen idegen*” (Miskolczi 2006) költözött a településre. A Földi Istvánként bemutatkozó embert valami oknál fogva Pipás Pistának hívták a helybeliek. A földmunkákból, napszámából élő férfi három év után összeköltözött egy özvegyasszonnyal, majd híresztelni kezdték az addig titkolt, valódi biológiai nemét, mely szerint nőként született. A történet szerint bizalmasainak elárulta az igazságot, hogy évekkorábban megunta az asszonysorsot, így férfiruhát húzott és önálló életet kezdett. Egyrészt hivatalosan mindenhol tagadta saját női identitását, ugyanakkor egyre többen hivatkoztak már rá „*Asszony-Pista*” csúfnéven. Ebben az időszakban megjelent Tompán Rieger Pál, Pipás egykori férje, aki

bizonyíték gyanánt azt terjesztette, a felesége fülében nőtt vadhúson egy függő lóg. A környékbeli legények képzeletét meglóditó részletek miatt sokan ábrándoztak arról, hogy közös erővel valamikor lefogják Pipás Pistát, hogy ellenőrizék nőiségének ezen abnormális jegyét. Pipás mindenkivel hangosan veszekedett és káromkodott, aki kétségbe vonta életerős férfi mivoltát. Feltehetően határozott kiállása miatt a falu már kezdte elfogadni a furcsa helyzetet, amikor 1932 nyarán szegedi rendőrnyszemek letartóztatták. A meglepődött helyiek számára ekkor derült ki, hogy már tíz éve keresik a rendőrök azzal a gyanúval, hogy a tanyavilágban élő özvegyasszonyok férjeit felakasztotta, majd a haláleseteket öngyilkosságnak állította be.

A Miskolczi helytörténeti munkájában vázolt Pipáslegenda-változat teljesen távol áll attól a dél-alföldi mikrokozmosztól, amelybe a szocialista időszak idején Szabó révén visszacsempésződött. Veszeka Attila, szegedi születésű író, költő feltehetően hasonló szemszögből ismerkedett meg Pipás történetével még gyerekként nevelőapja elbeszéléseiből, aki a második világháború előtt rövid ideig rendőrként dolgozott. Később neki is kezébe került Szabó könyve, ami még inkább megerősítette azt az elhatározását, hogy saját könyvet írjon az esetről.

Veszeka Attila (2006) 2004-ben kezdett el dolgozni a Pipás ügyről szóló monográfiáján. Miskolczihoz hasonló információi lehettek Pipásról, mivel a gyerekkori élmények eleven emléke nem mondott ellent a Szabó László által leírtaknak, legalábbis ezt egy szóval sem említi. A Csongrád Megyei Levéltárba látogatott, ahol sorra vette az ügy dokumentumait, ezek közül néhányat be is másolt későbbi könyvébe, és szubjektív megjegyzéseket tett az akkori időjárással vagy éppen hangulatával kapcsolatban. Az ügy részleteinek közlése közben megjegyezte, hogy a korabeli bűnügyi újságírók tájékozottsága rendkívüli módon meglepte őt. Írása azonban ott végződik, ahol a kérdés kezdődik: vajon miként elemezhető az első világháborút követő alföldi tanyavilágon belül egy maszkulin identitást felvállaló nő többszörösen normaszegő esete. Veszeka a normákat mindenképpen fel kívánta ismerni a különböző arckokban, mikor azzal zárja könyvét, hogy biztosan szép nő lehetett még fiatalon, hiába is mutatkozott olyan durvának és rútnak, mikor nőként fényképezték. A szubjektív megítélés esetén érdemes lett volna az elmeorvosi vizsgálat anyagait újra átnézni, ahol Pipás elmesélte, már letartóztatása előtt is járt a hatóságoknál, kérvényezte, hogy férfinak nyilvánítsák. Ez az apró mozzanat talán sokkal inkább megmagyarázza, miért is olyan eltérő Pipás viselkedése és mimikája a két képen.

Pozsgai Zsolt színházi író és rendező a Szegedi Nemzeti Színház számára írt darabot Pipás Pista címmel,³⁰ mely a *Szüzek és Szörnyek* című kötetben jelent meg. A kötet hátoldalán található szöveg szerint az itt szereplő drámák mind megtörtént esetekből, valós történelmi helyzetekből építkeznek. Pozsgai a színpadra állítás érdekében túl semmiben sem változtatott a szereplőkön, illetve a megtörtént eseményeken. Ez a vállalt történelmi autentikusság – ahol a valóság győzedelmeskedik a fikció felett – lényegében a Pipás legenda Szabó László-féle változatát dramatizálja és alakítja tovább. A darab a tanyasi igazságszótó toposzát használva arra jut, hogy Pipásban a vidék kegyetlensége manifesztálódik. A történetet alapvetően retrospektív jelleggel Pipás elbeszéléséből ismerjük meg, akit már lefogtak, és látszólag kihallgatási szándékkal kérdezik a csendőrök. Pozsgai intenciójának megvalósulása ugyanúgy problematikus, ahogy Szabó sem tudta az ügyben kezelni az igazságszolgáltatás szerepét. A csendőrök által lefolytatott kihallgatás valójában verbális vegzálás, hiszen semmilyen leirat nem készült

³⁰ <http://www.szinhasz.szeged.hu/sznsz/szindarab/pipas-pista>

a Pipás által elmondottakból.

Pipás darabkezdő mondatai szerint „sokan voltak, kezdetben kevesen, majd egyre többen, végül mindenki ott volt” (Pozsgai 2013:143). A mívés paraszti beszédmodot kívánta reprodukálni a szerző, amelynek balladai módon homályos értelmezése teszi lehetővé a konnotatív jelentésárnyalatokat. Az idézett kezdősorokról a későbbiekben kiderül, hogy szűken véve a meghaltak árnyait jelöli, de egy-egy elejtett szó, mint a „mindenki” miatt a felbujtókra és gyilkosságokban segítőkre is lehet érteni. Ezt erősíti meg, hogy Pipás azt állítja, „nem én kezdtem, én csak bevégeztem” (Pozsgai 2013:143). Az egész darab olyan, mint egy vallomás, amelyet azért tesz a főszereplő, mert nem kíván hazugságban meghalni. Az ő gyónása és a csendőrök vegzálása teremti meg a párbeszédet, amelyből a legenda kibontható a nézők számára. A darab a Szabó-féle történetértelmezést követi, leszámítva azt, hogy a szocializmussal, mint sikeres modernizációs modellel való leszámolás után, Pozsgai a paraszti világot nemzethalállá, hovatovább világvégévé nagyító értelmezésben mutatja meg. Pipás tetteit a Szabó által is emlegetett nyomor és szegénység indukálta, de ez a tanyawestern szerint az egész társadalmat sújtja. Erre erősít rá Pipás viselkedése, aki falusi pszichológusként kikérdezi felbujtóit, hogy kivel élnek együtt, milyen problémákkal küzdenek és miért. A dramaturgia egysége érdekében feltett kérdések és az arra adott válaszok csak tovább erősítik a falusi igazságosztó szerepét. Pszichológusi mivolta abban érhető tetten, hogy férfias viselkedésével és az emberek intim problémáit, nyomorát ismerő személyként valójában minden ember felett áll a tanyavilágban.

A darab szerzője azonban Szabó Lászlóhoz hasonlóan egyáltalán nem ad választ arra, hogy Pipás gyilkolási módja – az önakasztásként beállított gyilkosság mint *modus operandi* – miként született meg. Ennek részben az az oka is lehet, hogy Pozsgai más gyilkossági formákat is alkalmaz. Az ő Pipása például így fogalmaz: „Segítenem kell. Kihal a tanyavilág” (Pozsgai 2013:148). Ebből a mondatból olyan értelmezés bontakozik ki, mintha Pipás az egykézés, a tanyavilág megszűnése ellen harcolt volna azzal, hogy szerencsétlen, rossz sorsú házasságokat gyilkosságok árán megszüntetve lehetőséget adott új, boldog családok létrehozására.

Suláknét, aki férje agressziója miatt néhanapján a disznóólba kényszerül, úgy segíti meg, hogy főzetet készít neki. Pozsgai drámáját ez a mozzanat is a Szabó-féle értelmezéshez kapcsolja, amely szerint Pipás a növényi főzetek hatásaihoz rendkívül jól értett. A dráma második felében a Szabó Lászlós hatás teljesen nyilvánvalóvá válik, amikor Somos és Epres csendőrnymozók számára kiderül, hogy Pipás valójában nő volt. Pipás a neki feltett kérdésre szinte szóról szóra a Szabó László által leírtakat mondja el válaszként. Ebben a legendaváltozatban az erősen kidomborodó férfiutálatot és szexuális aberrációt Pozsgai tovább növeli azzal, hogy Pipás minden férfiban a fiatalkori erőszaktevőjét látja, és ezért belső parancsnak engedelmességgel kíván megölni minden férfit.

A felbujtó Börcsökéné már kapzsi, nem igazán jóra való asszony, mint a többi szerencsétlen sorsú nő. Pipás azzal próbálta nyugtatni a nőt, hogy úgymint „háború lesz nemsokára. Hallja maga is. Elviszik katonának, talán ott marad, akkor ez is megoldódik” (Pozsgai 2013:184). Ezzel a megjegyzéssel egyrészt az egész ügyet visszautalja az első világháború elé, másrészt elsőként beemeli a nemzetet, mint a falusi Pipás számára olyan vonatkoztatási keretet, amelynek jelentősége van az életére nézve. Pozsgai intellektualizálja Pipást, mintha ő napi újságolvasóként tisztában lenne az ország politikai helyzetével, a jövőbeni lehetséges veszéllyel.

Pozsgai az arzénos asszonyokhoz hasonlóként láttatja Pipás ügyét. Az utolsó áldozat felesége, Börcsökne mesélt Pipásnak egy bizonyos Riegel Pálnéről, aki eltűnt, mert keresik a rendőrök a férje megmérgezése miatt. Pipás tettei Pozsgai bemutatásában univerzális jellegűek, amennyiben minden korban léteztek az asszonyok elnyomása elleni különböző fellépési technikák. A főszereplő népi pszichológusként azt a dramaturgiai célt szolgálja, hogy minél több vidéki, alföldi nőt szólaltathasson meg. Pozsgai drámájában Pipás a nyomorult helyzetből való menekülés mesés és mitologikus módszereinek szimbolikus alakja, aki sokkal inkább a bosszú angyala, mintsem a tanyavilág normaszegőjeként az agrártársadalom működését részben megjelenítő személy.

PIPÁS SZIMBOLIKUS EMLÉKEZETE

Történész (BA) szakos diplomamunkám megírásakor úgy véltem, az a leghelyesebb, ha felkutatom az összes számomra elérhető forrást Pipásról, majd ezek összeolvasásából, időrendbe állításával meg tudom konstruálni a múlt úgynevezett valóságát. Más szóval: detektív módjára próbáltam kiolvasni a forrásokból, hogyan is követhette el Pipás a gyilkosságokat és miért. Akkori munkámban a forrásokat kirakósként használva arra törekedtem, hogy azt a logikai rendet építsem fel a forrásokból, amely a szélesebb társadalmi kontextus alapján leginkább ésszerűnek tekinthető. Mostani munkámban viszont, miután a Kriminológia (MA) szakhoz kapcsolódóan a rendőrségen végezhettem a szakmai gyakorlatom, illetve a levéltárakban több bűnügyi aktát néztem már át, a Pipás ügy újraolvasásával a korábban semleges kirakós-darabok már sajátos célokat beteljesíteni kívánó egységeknek tűntek fel. Michel Foucault az *Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomat és öcsémet* című forrásközlése elé szűrt bevezetőjében leszögezi, hogy a bűncselekményről szóló források látszólag mind ugyanarról beszélnek, de egészében nem állnak össze egységgé: „hanem egy érdekes harcot, összeütöközést, hatalmi kapcsolatokat, szövegcsatát ábrázolnak szövegeken keresztül” (Foucault 1999:10). A bűnesetre vonatkozó iratok, visszaemlékezések és interpretációk különböző célracionálitást vélnek felfedezni az érintettek tetteiben, és eltérő emlékezetpolitikai célokat is szolgálnak.

A Pipás-ügy aktáját keletkeztető nyomozók a tiszazugi mérgezéses ügy 1929-es kirobbanása után nem akarhatták, hogy egy újabb vidéki deviáns szokásjogról értesüljön a nyilvánosság, ami később akár botránnyá is dagadhat. Ebből a szempontból érthető tehát, hogy miért nem vizsgálták részletesen a két áldozaton felüli egyéb lehetséges emberöléseket. Noha *Az Est*³¹ és a *Délmagyarország*³² is beszámolt más esetleges gyilkosságokról, azonban az ezt dokumentáló nyomozási szándékról semmi sem található az anyagok között. A nyomozás idején a detektívek, valamint a tárgyalás során a bíró, az ügyésszel egyetértésben, inkább beszámíthatónak tartották a vádlottat, és nem kívántak annak szexuális szokásaival, nemi identitásformáival foglalkozni. Mindez azt a feltételezést erősítheti, hogy nem az ügy minél részletesebb felderítése volt a cél, s nem is Pipás személyiségének és motivációnak megértése: a hatóságok egy jogerős ítélet mielőbbi meghozatalára törekedtek, s a hatékonyság érdekében eltekintettek a szexuális beállítottság és nemi identitás kérdéseinek boncolgatásától. Így pusztán arra koncentrált a nyomozás, hogy elegendő áldozat legyen, valamint a szükséges beszámíthatósági feltételek bizonyíthatóvá váljanak.

31 Pipás Pistát újabb gyilkosságokkal és gyújtogatással vádolják. *Az Est* 1932. október 12:10.

32 Tovább nyomoznak Pipás Pista előéletének tisztázása érdekében. *Délmagyarország* 1932. október 12:4.

A Szabó László bűnügyi újságíró pitavaljában szereplő Pipás ügy az egyik példa a polgári időszakban tapasztalható gazdasági és társadalmi ellentétekre, amelyek miatt a vidék fejletlensége fennmaradt, és az elnyomódása fokozódott. Szabó interpretációja alkalmas annak bemutatására, hogy a Horthy-kor igazságszolgáltatási rendszere mennyire képtelen volt felismerni az olyan patológiusan deviáns viselkedést, amihez a modern szocialista rendszer már korszerű orvosi eszközökkel nyúlt volna az osztályellentéteket növelő keresztény középosztály érdekeit védő restriktív büntetőpolitikával szemben.

A szocialista időszak másik interpretációs sémája a Pipás ügyben felfedezhető devianciát inkább tekintette ürügynek a tanyai világ normakövető rendszerének feltérképezéséhez, a magyar társadalom maskulin értékeinek megértéséhez. A Szabó által felvetett patológiusságot inkább tekintette normális következménynek, amit a tanyai szokásjog és a férfitársadalom normativitása képviselt.

Lizzie Seal (2011) a különféle biológiailag nőként születő gyilkosok médiareprezentációjával foglalkozó műve alapján Pipást egyértelműen a „maskulin gyilkos” típusába tartozóként lehetne definiálni, ám ez besorolás a gyilkosságok indítékaira még nem ad definitív választ. A feminista kriminológia egyik úttörő képviselőjeként számon tartott Seal a női sorozatgyilkosok médiareprezentációit vizsgáló kutatásában rendszerezte a társadalmi megjelenítés alapján a gyilkos nőkkel kapcsolatos tipológiát, amelynek részeként a maskulin gyilkos tipikus példaként Aileen Wuornos michigani prostituáltat jelölte meg, aki egy év leforgása alatt hét kuncsaftját lötte le, és az áldozatok pénzéből homoszexuális női partnerét látta el. Bár többször hivatkozott önvédelemre (Newton 1993): a nyilvánosság előtt tehát hajlandó volt visszatérni saját utált női identitásához csak azért, hogy sikeresen fenntartsa az autonóm személyisége alapját képező maskulinitását.³³

A bosszúálló angyal toposz megkonstruálásával, Szabó nyomán, lehet Pipást sorozatgyilkosnak tekinteni, azonban lehetséges, Ember Judit szempontjai szerint, a tanyavilág elnyomott hőseként, egy alföldi sorstragédia főszereplőjeként is értékelni. Ebben az esetben a bérnyilkosi státusznak van nagyobb magyarázóereje. Nem tudjuk biztosan, hogy a megállapítható szexuális traumatizáltságot vajon a férjétől elszenvedett bántalmazások okozhatták, vagy már maga az, hogy belekényszerítették egy házasságba a korábbi szabadabb juhász életmódja után. Ezeket a kérdéseket nyilván messzemenően meghatározták a gazdasági problémák is, családja szegénysége és a férje által képviselt férfiuralom.

Pipás legendája emlékezhellyé vált, amennyiben tágan értelmezzük Pierre Nora (2010) definícióját: aki szerint úgy kell elemezni az emlékezhelyeket, ahogy korábban a történeti kritika megkülönböztette a direkt és az indirekt forrásokat. A direkt forrás kifejezés a szándékosan, a későbbi reprodukálás érdekében létrehozott

33 Ehhez hasonló trükkökre esetleg Pipás is hajlandó lehetett, amikor orosz foglyokkal, mint a férfiak hierarchiájában legalsónak tekintett csoport tagjaival, hajlandó volt szexuális kapcsolatot létesíteni (Ember 2003:152). A prostituálódását mesélő férfiből az orosz foglyokkal való kapcsolat váltott ki undort, ám Pipás testének nőiségét és esztétikumát teljes mértékben elismerte. Az emlékezet szempontjából megválaszolhatatlan kérdés, hogy az egymásnak ellentmondani látszó idézetekből fakadó viszonyulás Pipás iránt vajon magyarázható-e pusztán a férfiak merészségével vagy bátorságával. Az előbbi idézetet mesélő férfi az egyes szám harmadik személyű személyes névmás használatával nem tett nyelvi értelemben különbséget Pipás és a férfiak között, sőt olyan hatalmas ellenfélként hivatkozik rá, aki képes felvenni a harcot az egész férfitársadalommal. Az utóbbi szöveget elmondó férfi viszont bátrabbnak kívánt mutatkozni a férfiakra leselkedő szimbolikus személlyel szemben, ezért hangsúlyozhatta a gusztustalannak tartott orosz katonákkal való szexuális kapcsolat ellenére Pipás szépségét. A normatív beállítottságú bosszúálló szerep és a lealacsonyító szerepben leledző prostituált figurája között húzódó diszcrepanciát talán maga a férfitársadalom saját heteronormatív öntudatának megkérdőjelezésére adott eltérő reakciók teremtették meg.

dokumentumokra utal, míg az utóbbi lehet tárgyi emlék, de állításom szerint akár olyan emlékek halma is, amelyek az adott kor emberében megkonstruálódtak – anélkül, hogy sejtették volna, hogy valamikor egy történésznek szüksége lesz majd rá. Szabó legendája olyan direkt forrás, amely konkrét politikai célokat szolgált azzal, hogy a szocialista társadalom dicséretét a Horthy-kor elnyomorodott vidékén élt sorozatgyilkos brutális világával illusztrálja és igazolja. Ember viszont olyan forrásokat és töredezett emlékezetdarabkákat rak össze mozaikablakszerűen, amelyekben egy anomikus paraszti világ, az agresszívan heteronormatív magyar társadalom kritikája rajzolódik ki az emlékezők által elmondottakból.

A tiltott cselekedet, a gyilkosság a megismerhető világ egy speciális szeletét teremti meg, amelyből viszont a létrejöttét követő definíciós törekvések pontatlanságai rekesztik ki az értelmezés bizonytalanságának elkerülése és a megismeréshez fűződő bizalom fenntartása érdekében. A bűn, a bűnös tettek hasonlóságot mutatnak a hősiesség, az önfeláldozás, az áldozatvállalás jelenségeivel, amelyek a szent és a mágikus jelentéstartományokba kerülnek, mivel a megismerhető világból hétköznapi minőségük hiányában kirekesztődnek. Az emlékezet tipikus „hősei”, mint a forradalmárok, látszólag inverz kivetülései a tiltott dolog megtörténtének, amennyiben cselekményük mágikus, szent vonásai a tabunak, az erőszakosnak vagy tiltottnak láttatott jelenség bekövetkeztéből fakadnak, arra adott reakciónak köszönhetőek. Az ilyen típusú normasértők szabályt nélkülöző tettei a későbbiekben legitimációt nyerhetnek azáltal, hogy az új norma kijelölőjévé válnak. A bűn emlékezete azonban ennél sokkal összetettebb, mivel a tabusértő által elkövetett cselekmény sohasem legitimálódik, elkövetője mégis „szentté” válhat, amennyiben makroszinten, különböző társadalmi vagy gazdasági szempontok beemelésével, érthetővé próbálják tenni a legitimálhatatlan cselekmény okát.

A Pipásról való gondolkodás alapvetően két irányt követ az eddig megismert elbeszélések és ábrázolásmódok alapján. Létezik a Szabó László által képviselt irányzat, ahol bosszúálló angyalként, a férfiak ősellenségésként való bemutatás alapján a tabusértő gyilkos képében ismerjük fel, akinek élete és halála a politikai rezsim szociális érzéketlenségéről és igazságszolgáltatásának abnormalitásáról rántja le a leplet. Ez a fajta megközelítés Pipás férfi-identifikációját elsősorban pszichikai azonosulásként képzelel el: a körülmények és a mikrokörnyezet befolyásolására alkalmas, hatalmat képviselő „*démonként*”.

A másik, Ember Judit-féle megközelítésben a dél-alföldi tanyák elszegényedett világában működő normasértő szokások áldozataként és gyakorlójaként is láthatjuk, akit a felejtésre ítélt érintettek kizártak emlékezetükből, de sorstragédiájuk elmondása által visszaírják az általuk belakott, heteronormatív elnyomást rejtő tanyasi viszonyok közé azáltal, ahogy saját családjukról, vagyoni és egyéb örökségükről beszéltek. Ebben az esetben Pipás férfi-identifikációjának praktikus szempontjai domborodnak ki: itt az öröklés, a vagyon mindennapi kényyszerítő erejű realitásán van a hangsúly, ahol a körülmények határozzák meg az egyének döntését, s így válik Pipás is saját helyzetének foglyává.

Pipás esetében a valóság és az azzal szorosan összenövő társadalmi és kulturális reprezentációk alapján kiemelkedik a gonosztevő hektikusan visszatérő emlékezete és enyhítő körülményként a társadalmi kényszerek magyarázóereje. Ha a bűn emlékezetének ezt a két verzióját összeolvassuk, akkor a bűncselekmény helyzete mint normasértés teljesen bizonytalanná válik a hétköznapi tapasztalat számára, mivel: vagy az elkövető személyiségének értelmezési problémái zárják ki a világ megtapasztalásának racionális fogalmi keretéből, vagy

azon strukturális okok, amelyek az elkövetőt a tett elkövetésére készítették, elbizonytalanítják a világ értelmes felépítésének látszatát. Megfontolásaim nem azt kritizálják, hogy ne lehetne a bűnözést „normális”, az élet mindennapos részének tekinteni, hanem arra hívom fel a figyelmet, hogy a gyakori tulajdon elleni cselekményekkel szemben vannak olyan bűnök, amikkel a szembesülés nem pusztán megerősíti vagy meggyengíti az éppen elfogadottnak vélt elmélet alapján az emberek normakövető magatartását, hanem nem is racionalizálhatóak könnyen szükségletek kielégítéseként.

Ezen esetek elfojtott emlékezete időről időre feltör, hiába tabusítják magát az eseményt és annak konnotatív jelentéseit, a normasértés interpretációs ereje ránehezedik a felejtési gyakorlatokra, így a cselekmény továbbra sem legitimált, azonban tabusított értelmezése vagy előidézti a bűn kizárását a világ értelmes mivoltának megőrzése érdekében, vagy az emlékezés maga teszi kérdésessé a korábban megismert, elfogadott világ határait. Ez az autonómia a tétje Pipás Pista ügyének, a jogos ellenállás képzetét közvetíti a hétköznapi tapasztalat számára, amely megkérdőjelezi az áldozatiság vagy megátalkodottság kizárólagosságaira épülő korábbi modellek létjogosultságát.

HIVATKOZÁSOK

- Bezsényi T. (2010) *Pipás Pista. Egy hírheft sorozatgyilkos társadalomtörténeti elemzése*. BA szakdolgozat – ELTE BTK történelem szak.
- Borgos A. (2007) Vay Sándor/Sarolta: egy konvencionális nemi szerep-áthágó a múlt századfordulón. *Holmi*, 2:185–194.
- Bourdieu, P. (1985) Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai értelmezéséhez. *Szociológiai Figyelő*, 1:7–22.
- Bubryák I. (2013) *Pipás Pista talán igaz története*. Szeged: Bubryák Stúdió Bt.
- Dekker, R. – van de Pol, L. (1989) *The Tradition of Female Transvestitism in Early Modern Europe*. London: MacMillan.
- Douglas, M. (1996) *Natural Symbols. Explorations in Cosmology*. London: Routledge.
- Douglas, M. (1966) *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.
- Ember J. (2003) Pipás Pista – Filmnovella, 1980. In Zalán Vince (szerk.) *Ember-lépték. Ember Judit portréja*. Budapest: Osiris, 145–167.
- Erdei F. (1976) *Magyar tanyák*. Budapest: Akadémiai.
- Foucault, M. (1999) *Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomat és öcsémet. Egy XIX. századi szülőgyilkosság*. Budapest: Józsefvárosi Műhely.
- Grémaux, R. (1994) Woman Becomes Man in the Balkan. In Herdt, Gilbert (szerk.) *Third sex, Third Gender – Beyond Sexual Dimorphism in Culture and History*. New York: Zone Books. 241–281.
- Hastrup, K. (1978) The Semantics of Biology: Virginity. In Ardener, Sh.: *Defining Females: The Nature of Women in Society*. New York: John Wiley and Sons, 49–65.
- Iharossy O. (2005) *Az államhatárt őrzők rejtélyes halála – Pipás Pista*. Kiskunhalas: magánkiadás.
- Ismeretlen szerző (1903) A mérgezésekről. In *A Magyar Királyi Csenedőrség Zsebkönyve*. 17. évf., Budapest: Franklin Társulat. 197–210.
- Juhász A. (2008) Tanyai életmód és társadalom. In Arany János (szerk.) *Ásotthalom krónikája. Ásotthalom: Ásotthalom Község Önkormányzata*, 163–172.
- Kiss L. (1981) *A szegény ember élete I. kötet*. Budapest: Gondolat.
- Krafft-Ebing, R. (1926) *Psychopathia Sexualis, különös tekintettel a rendellenes nemi érzésre*. Budapest: Nova.
- Miskolczi M. (2006) *Tompa, a pusztában nőtt város*. Szerzői kiadás, Tompa. Elektronikus változat: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Tompa/pages/main_tompa.htm
- Nora, P. (1999) Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* 3:142–157.
- Nora, P. (2010) *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Napvilág.

- Newton, M. (1993) *Bad Girls Do It! An Encyclopedia of Female Murderers*. Washington: Loompanics Unlimited.
- Oosterhuis, H. (2000) *Stepchildren of Nature: Krafft-Ebing, Psychiatry, and the Making of Sexual Identity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ortutay Gy. (1953) Az „európai” ballada kérdéséhez. In Szabolcsi Bence – Bartha Dénes (szerk.) *Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai. 125–132.
- Pozsgai Zs. (2013) Pipás Pista. In Pozsgai Zs.: *Szüzek és szörnyek – új drámák*. Budapest: Püski, 141–195.
- Ricoeur, P. (1999) A történelem és a fikció kereszteződése. In Ricoeur, P.: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris. 353–372.
- Seal, L. (2011) *Women, Murder and Femininity. Gender Representations of Women Who Kill*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Szabó L. (1968) Pipás Pista, a tanyavilág hóhéra. In Szabó L. (szerk.) *Bűnügyi Múzeum*. Budapest: Minerva, 272–288.
- Szabó M. (2014) A diszkurzív szemlélet, módszer és kutatás. In Szabó M. (szerk.) *Kötőjelek. Írások tudományról, politikáról, közletről*. Budapest: L’Harmattan, 137–148.
- Takács J. – Csiszár G. (2014) Nemváltások és nemiszerep-áthágások reprezentációi Az Estben 1910 és 1939 között. *Replika* 85–86:209–225.
- Tömörkény I. (1963) *Munkák és napok a Tisza partján*. Budapest: Szépirodalmi.
- Veszelka A. (2006) *Pipás Pista – Az átokházi tanyavilág hóhéra*. Szeged: Bába.
- Wheelwright, J. (1989) *Amazonas and Military Maids: Women Who Dressed as Men in Pursuit of Life, Liberty and Happiness*. London: Pandora.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- CSML (Csongrád Megyei Levéltár) VII. 2. b. B5336/1932. Szeged Alsóközpont jelentés 1932. június 7. (Sáringer Ignác, Gálik István)
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista/Rieger Pálné elmeorvosi jelentése
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Börcsök István haláláról.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista folytatólagos vallomási jegyzőkönyve.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Vecsernyés János vallomási jegyzőkönyve.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Börcsök Istvánné vallomási jegyzőkönyve.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Dobák Antal haláláról.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Császár József vallomási jegyzőkönyve.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Bende István vallomási jegyzőkönyve.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Dobák Antal haláláról.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Pipás Pista vallomási jegyzőkönyve Dobák Antal haláláról.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Rendőrségi jelentés Dobák Antal haláláról.
- CSML VII. 2. b. B5336/1932. Szegedi M. Kir. Rendőrség jelentése Börcsök István haláláról.

SAJTÓFORRÁSOK

- Az Est* (1932) „Pipás Pista” tudja, hogy akasztófa vár rá. *Az Est*, szeptember 11:3.
- Az Est* (1932) Pipás Pistát újabb gyilkosságokkal és gyújtogatással vádolják. *Az Est*, október 12:10.
- Az Est* (1933) Megdőbbentő tanuvallomások a borzalmak éjszakáiról a Pipás Pistáék mai tárgyalásán. *Az Est*, január 12:4.
- Az Est* (1933) Pipás Pista a felbújtóival és bűntársaival a törvényszék előtt. *Az Est*, január 11:1–3.
- Délmagyarország* (1932) Dobák Antal halála. *Délmagyarország*, július 24:4.
- Délmagyarország* (1932) Tovább nyomoznak Pipás Pista előéletének tisztázása érdekében. *Délmagyarország*, október 12:4.
- Dessewffy T. (1932) Pipás Pista furcsa bűnös élete. *Az Est*, július 31:7.